

Univerzita Pardubice

Fakulta filozofická

K pojmu „idea“ v díle Jana Amose Komenského

Bc. Michaela Horváthová

Diplomová práce

2020

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
Akademický rok: 2015/2016

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE (projektu, uměleckého díla, uměleckého výkonu)

Jméno a příjmení: **Bc. Michaela Horváthová**
Osobní číslo: **H17460**
Studijní program: **N6101 Filozofie**
Studijní obor: **Filozofie**
Téma práce: **K pojmu „idea“ v díle Jana Amose Komenského**
Zadávající katedra: **Katedra filosofie**

Zásady pro vypracování

Komenského dílo je širokou syntézou filosoficky heterogenních vlivů. Mezi antickými, křesťansky asimilovanými motivy u Komenského dominuje křesťanský novoplatonismus. „Idea“ je jeden z klíčových pojmů jak Komenského ontologie, tak gnoseologie. V práci bude analyzován pojem „idea“ v Komenského pansofických a metafyzických spisech.

Pozornost bude zaměřena na tyto tematické okruhy: 1) „idea“ v kontextu Komenského metafyziky; 2) „idea“ v Komenského emanačním schématu („idea“ jako základ světové analogie, paralelismu a panharmonie); 3) vztah pojmů „idea“ a „notio“ (nauka o společných vrozených pojmech). Práce bude založena na důkladné práci s pramennou literaturou, bude se opírat také o tematicky relevantní literaturu sekundární, zvláště o studie o Komenském od Jana Patočky.

Rozsah pracovní zprávy:
Rozsah grafických prací:
Forma zpracování diplomové práce: **tištěná/elektronická**

Seznam doporučené literatury:

KOMENSKÝ, J. A. Obecná porada o nápravě věcí lidských, sv. I, 1. vydání, Praha, 1992. KOMENSKÝ, J. A. Obecná porada o nápravě věcí lidských, sv. II, 1. vydání, Praha, 1992. KOMENSKÝ, J. A. Obecná porada o nápravě věcí lidských, sv. III, 1. vydání Praha, 1992. PATOČKA, Jan, Věra, SCHIFFEROVÁ, ed. Komeniologické studie. I, Praha, 1997. PATOČKA, Jan, Věra, SCHIFFEROVÁ, ed. Komeniologické studie. II, Praha, 1997. PATOČKA, Jan, Věra, SCHIFFEROVÁ, ed. Komeniologické studie. III, Praha, 1997. SCHALLER, Klaus. Comenius 1992 : Gesammelte Beiträge zum Jubiläumsjahr, Sankt Augustin, 1992. COMENIUS, J. A. De rerum humanarum emendatione consultatio catholica, Editio princeps, Tomus I, Praha, 1966. COMENIUS, J. A. De rerum humanarum emendatione consultatio catholica, Editio princeps, Tomus II, Praha, 1966. KOMENSKÝ, J. A. Spisy o první filosofii, Praha, 2017.

Vedoucí diplomové práce: **PhDr. Věra Schifferová, CSc.**
Katedra filosofie

Datum zadání diplomové práce: **1. května 2016**
Termín odevzdání diplomové práce: **30. června 2018**

L.S.

prof. PhDr. Karel Rýdl, CSc.
děkan

Mgr. Tomáš Hejduk, Ph.D.
vedoucí katedry

V Pardubicích dne 30. listopadu 2016

Prohlášení autora

Prohlašuji:

Tuto práci jsem vypracovala samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využila, jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Byla jsem seznámena s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon), ve znění pozdějších předpisů, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Beru na vědomí, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb., o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších předpisů, a směrnicí Univerzity Pardubice č. 7/2019 Pravidla pro odevzdávání, zveřejňování a formální úpravu závěrečných prací, ve znění pozdějších dodatků, bude práce zveřejněna prostřednictvím Digitální knihovny Univerzity Pardubice.

V Pardubicích dne 11. 9. 2020

Michaela Horváthová

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucí práce PhDr. Věře Schifferové, CSc. za vedení práce, podporu a čas, který této práci věnovala. Také bych chtěla poděkovat všem, kdo mě podporovali při psaní této práce, zejména svému příteli a našemu miminku, které bylo tak hodné a nechávalo mě tuto práci dopsat.

ANOTACE

Komenského dílo je širokou syntézou filosoficky heterogenních vlivů. Mezi antickými, křesťansky asimilovanými motivy u Komenského dominuje křesťanský novoplatonismus. "Idea" je jeden z klíčových pojmů jak Komenského ontologie, tak gnoseologie. V práci je analyzován pojem "idea" v Komenského pansofických a metafyzických spisech.

Pozornost je zaměřena na tyto tematické okruhy:

- 1) "Idea" v kontextu Komenského metafyziky.
- 2) "Idea" v Komenského emanačním schématu ("idea" jako základ světové analogie, paralelismu a panharmonie).
- 3) Vztah pojmů "idea" a "notio" (nauka o společných vrozených pojmech).

Práce je založena na důkladné práci s pramennou literaturou, opírá se také o tematicky relevantní literaturu sekundární, zvláště o studie o Komenském od Jana Patočky.

KLÍČOVÁ SLOVA

Jan Amos Komenský, idea, harmonie, pansofie

TITLE

On the Concept of the Idea in the Work of Jan Amos Comenius

ANNOTATION

Comenius' work is a broad synthesis of philosophically heterogeneous influences. Among antique and christianly assimilated motifs dominates Christian Neoplatonism in Comenius' thought. "Idea" is one of the key concepts in both Comenius' ontology and gnoseology. In the work is analyzed the concept of "idea" in Comenius' pansophical and metaphysical writings.

Attention will be focused on the following thematic areas:

- 1) "Idea" in the context of Comenius's metaphysics.
- 2) "Idea" in Comenius' emanation scheme ("idea" as the basis of world analogy, parallelism and panharmony).
- 3) The relationship between the terms "idea" and "notio" (the science of common innate terms).

The work is based on thorough work with source literature, it is also relates on thematically relevant secondary literature, especially on the study of Comenius by Jan Patočka.

KEYWORDS

Jan Amos Comenius, Idea, Harmony, Pansophia

Obsah

Úvod.....	8
1 Komenského metafyzika	10
1.1 Pojem „idea“ v raném pansofickém spisu Pansophiae praeludium	11
1.2 Jak tvořil Bůh svět podle idejí.....	12
1.3 Vztah ideje a harmonie	14
1.4 Pojem „idea“ ve vztahu k člověku.....	17
1.5 Kde má člověk ideje vyčíst	18
1.6 Účel pansofie.....	19
1.7 Ideje a řeč.....	20
2 Pro koho je určena Komenského metafyzika.....	22
2.1 Chrám universální vzdělanosti	23
2.2 Jednotlivé části chrámu.....	24
3 Svět možný neboli ideální	27
3.1 Společné vrozené pojmy, pudy a schopnosti.....	30
3.2 Vztah ideje a světla	31
3.3 Řád a harmonie	33
4 Svět pravzorový.....	36
4.1 Principy věčné mysli	38
4.2 Defekty věcí, úpadky věcí a monstra.....	40
Závěr	42
Seznam literatury.....	44

Úvod

Tato diplomová práce se zabývá pojmem „idea“ v metafyzických, pansofických a emendačních dílech Komenského. Idea je u něho jedním z klíčových pojmů, a je velmi důležitá v jeho programu universální nápravy, která má člověka dovést k tzv. obratu a nastolit ve světě opět řád a harmonii. Komenský je myslitelem, který byl přesvědčen, že novou výchovou pomocí universální vzdělanosti pomůže lidstvu rozšířit vědomosti, a lépe tak porozumět sobě samému a veškerému světu a dění kolem. To je pro našeho myslitele jednou z hlavních podmínek universální emendace. Podle Komenského jsou božské ideje základem stvořeného světa a v podobě společných vrozených pojmů, instinktů a schopností jsou vtištěny do mysli každého člověka, protože člověk je *imago Dei*. Úkolem člověka je tyto ideje objevit a získat, aby mohl poznat vše, co jest, a aby všechno, co koná, bylo vykonáváno v souladu s nimi.

Komenský se inspiroje platónským emanačním schématem: člověk – a s ním celý stvořený svět – upadl v důsledku prvotního hříchu do jakési temnoty či chaosu. Komenský nabízí postup, jak se z této temnoty vyprostit zpět na světlo a navrátit se k původní božské jednotě a harmonii. Komenský jde však ještě dál a člověku připisuje významnou roli, jelikož člověk je ten, který svou činností tvoří další, vyšší světy, a tak jeho přičiněním celý kosmický proces směřuje zpět k božskému počátku. Komenský tedy člověka obdarovává výjimečným posláním: „bez něho není možné uzavřít dílo stvoření, bez něho není svět dokonalý, člověkem teprve se dovršuje smysl světa. Je povolán k tomu, aby soustředil do sebe všechny paprsky světového světla, a tím dovršil harmonii a „návrat“ všech věcí do jednoty.“¹ Komenský také nastínil, jak by podle něj vypadalo sjednocené, osvícené a usmířené lidstvo. Ačkoli se zde inspiroje novoplatónským emanačním schématem, v jistém slova smyslu jej také opouští a proměňuje jej v realizaci ideálního typu harmonie v uspořádané lidské společnosti.² Komenský zde pracuje (jako křesťanský novoplatonik) s motivem hříchu, který postihl celý svět a úkol člověka je navrátit tento stav opět do původního stavu harmonie, a tak vybudoval systematickou filosofii, která má člověka a celé lidstvo navést na cestu z hříchu, stupeň po stupni. Je přesvědčen, že právě toto je úkolem člověka v celku universa. „Jako Mojžíš nemohl stánek úmluvy budovat bez pomoci

¹ PATOČKA, Jan, *Prodromus*. In: *týž, Komeniologické studie III*, Schifferová Věra (ed.), Praha: OIKOYMENH, 2003, s. 540, Sebrané spisy Jana Patočky, sv. 11, ISBN 80-7298-079-3.

² Srov. tamtéž.

Boží, tak to nelze také u pansofie, tohoto živého obrazu všehomíra, s sebou samým po všech stránkách souvisícího, sebe sama živícího, sebe sama plody naplňujícího.“³

Nás v této práci bude zajímat, jak s výše uvedeným záměrem Komenského souvisí pojem „idea“. Východiskem této analýzy je Komenského metafyzické dílo, jež je syntézou vlivů minulé tradice a zároveň je také inspirováno soudobým myšlením. K důležitým podnětům patří aristotelismus, novoplatónství nebo také mystické a hermetické prameny, dále je tu návaznost na protestantskou školskou filosofii, taktéž mu bylo blízké myšlení biblické. Idea je u Komenského jedním z klíčových pojmů, což je ovšem dáno především jeho příklonem k novoplatonismu.⁴

³ Tamtéž, s. 248.

⁴ Srov. SCHIFFEROVÁ, Věra – BALÍK, Vojtěch, *Trinitární pansofická metafyzika Jana Amose Komenského*. In: KOMENSKÝ, Jan Amos. *Spisy o první filosofii*, Balík, Vojtěch – Schifferová, Věra (eds.). Praha: OIKOYMENH, 2017, s. 10. Knihovna novověké tradice a současnosti. ISBN 978-80-7298-204-2.

1 Komenského metafyzika

Pro Komenského je příznačný trinitarismus, zde je Komenský inspirován zvláště Mikulášem Kusánským a Augustinem. Jan Patočka měl dokonce za to, že Komenský přeměnil trinitarismus v deduktivní systém. V Komenského trinitarismu spatřoval obzvláště inspiraci Kusánským, Mikuláš z Kusy podle něho ovlivnil celkový rámec metafyziky, která vychází z konceptu emanace z původní Jednoty a návratu zpět k ní. To bylo podle Patočky v Komenského době nevídané.⁵ Dále M. Scherbaum v Komenského trinitarismu vidí specifické úsilí o systém, budovaný *more trinitario*. Za základní trojiny jeho metafyziky mohou být považovány tyto: *unum, verum, bonum* (jedno, pravdivé, dobré), *ordo, usus, amor* (řád, užitek, láska), *mensura, numerus, pondus* (míra, počet, váha), *substantia, accidens, defectus* (substance, akcident, defekt), *res, notio, verbum* (věc, pojem, slovo), *ens primum, ens ortum, ens abortum* (jsoucno první, jsoucno vzniklé, jsoucno zaniklé), *sapientia, potentia, bonitas* (moudrost, moc, láska), *cogitatio, sermo, opus* (myšlení, promluva, čin), *sensus, ratio, fides* (smysl, rozum, víra), *scire, velle, posse* (vědět, chtít, moci), *notitiae communes, facultates communes, instinctus communes* (společné pojmy, společné schopnosti, společné instinkty), *esse, non-esse, semi-esse* (bytí, nebytí, polo-bytí), *posse fieri, fieri, perfieri* (možnost, uskutečnění, uskutečňování, uskutečnění), *theoria, praxis, chresis* (teorie, praxe, užití). Komenský odvozoval z jednotlivých členů další trojice. Jak na to poukazují V. Schifferová a V. Balík, již pouhý výčet těchto základních členů ukazuje hlavní rysy Komenského metafyzického myšlení.⁶ Komenského lze vidět „jako velmi důmyslného a vynalézavého metafyzika, který sice řadu námětů z poměrně rozsáhlého spektra tradičního i současného myšlení přejímal, avšak jako tvůrčí myslitel je dále promýšlel a originálně přetvářel v duchu své pansofie a panorthosie.“⁷

⁵ Srov. tamtéž, s. 9.

⁶ Srov. tamtéž, s. 10.

⁷ Tamtéž.

1.1 Pojem „idea“ v raném pansofickém spisu *Pansophiae praeludium*

Pátrání po důležitosti ideje u Komenského se započne ve spisu *Pansophiae praeludium* (který byl vydán též s titulem *Pansophiae prodromus*),⁸ ve kterém se Komenský výslovně hlásí k novoplatonismu, pro jeho dílo tak zásadnímu. S tím souvisí to, že pojem idea je u něho klíčově důležitý, jak to bylo již výše řečeno. Komenský v tomto raném programovém pansofickém spisu rozlišil tři vrstvy bytí (mundus archetypus, mundus ectypus, mundus antitypus), mezi kterými je vztah harmonie, protože jejich základem jsou ideje. Toto dílo navazuje na spis *Praecognita pansophica*, ve kterém se objasňuje účel, prostředky a metoda pansofie. Tuto novou universální moudrost představuje jako požadavek čili jako něco do budoucna žádoucího. *Prodromus* namísto toho nese vlastní obsahové stránky věci a zároveň, skrytě i otevřeně, poukazuje na již hotové výsledky a specifika metody, která jsou již vyvozena ze všeobecných principů.⁹

Podle Komenského je člověk *imago Dei* (obraz Boží), a právě Bůh všem lidem vložil do mysli soustavu společných vrozených pojmů. Bůh dal lidem tři knihy, ze kterých se skládá lidské vědění: 1) poznání Boha, 2) poznání přírody, 3) umění či dovednosti. Všechny tyto tři věci je žádoucí poznat. A když se tak stane, pozná člověk všechno, jelikož se z nich skládá celé veškerenstvo. Dále musí být toto poznání dokonalé, úplné správné a uspořádané, neboť bez toho je poznání klamné. Je potřeba poznat tyto věci takové, jaké jsou, v opačném případě se nejedná o poznání, ale o omyl. Musíme tedy věci poznat tak, jak byly stvořeny. Každá taková stvořená věc vznikla podle své ideje, tedy podle nějaké duchovní příčiny, podle které se mohla stát tím, čím je. Ideou se nazývá možnost, díky ideji má věc možnost stát se tím, čím je.¹⁰

Z tohoto pojetí idejí lze vyvodit, že veškeré věci, které vznikají, vznikají podle idejí, ať už se jedná o dílo Boží, dílo přírody nebo dílo umění. Jelikož je idea jakousi příčinou, není možné, aby Bůh mohl něco bez těchto idejí čili příčin konat, poněvadž sám Bůh je Příčina příčin.

⁸ Spis poprvé uveřejnil v roce 1637 v Oxfordu bez vědomí Komenského Samuel Hartlib – toto první vydání nese titul *Conatuum Comenianorum praeludia. Pansophiae prodromus* je titul 2. vydání díla z roku 1639. V *Opera didactica omnia* a v kritické edici *Dílo Jana Amose Komenského* tento spis vyšel s titulem *Pansophiae praeludium*. – Srov. KOMENSKÝ, Jan, Amos, *Pansophiae praeludium, quo sapientiae universalis necessitas, possibilitas facilitasque... demonstratur*, Nováková, Julie – Sousedík, Stanislav (eds.). In: *Dílo Jana Amose Komenského* 15/II, Praha: Academia 1989, s. 11–53; 362–364; 402–420. Čes. př.: KOMENSKÝ, Jan Amos, *Předehra pansofie*. In: týž, *Předehra pansofie. Objasnění pansofických pokusů*, přel. Klosová Markéta, Praha: Academia 2010, s. 31–111. ISBN 978-80-200-1862-5.

⁹ Srov. PATOČKA, Jan, *Prodromus*, cit. vyd., s. 243.

¹⁰ Srov. KOMENSKÝ, Jan Amos, *Předehra pansofie*, cit. vyd., s. 78 – 79.

„Umění si ideje pro svá díla bere od přírody, příroda od Boha, Bůh sám od sebe“¹¹. Umění tedy potřebuje přírodu, bez ní nic nezmuže. Umění se snaží napodobit přírodu. Podobně se snaží příroda napodobit Boha, ale Bůh, protože je ve věčnosti jen jeden a nejlepší ve svém díle, nenapodobuje nikoho, pouze sebe. O těchto věcech rozpravuje také Komenského inspirátor Cusanus, jenž (ve spise *De beryllo*, kap. 36, 37) říká, že člověk má od smyslové přírody odstoupit studiem jejího smyslu, a objevit tak jejího Tvůrce, absolutní rozum, který je současně i absolutním uměním. Příroda zde slouží jako kniha, ze které lze lidským rozumem vyčíst trojjediného tvůrce. Kusánský ve svém spise ukazuje „pravdy týkající se přírody, natura (například otázky specificatio, tj. účasti věcí na obecninách), pomocí analogií čerpaných z oblasti matematických útvarů, čísel a harmonických spojení tónů, tedy pomocí myšlenek z oblasti *ars*. Je tedy předpokladem *panharmonie*, která je obsahem celého souboru Komenského aforismů, právě vztah mezi natura a ars, jejich hluboká jednota; předpokladem důkazu panharmonie je tedy expozice těchto tří pojmů.“¹²

1.2 Jak tvořil Bůh svět podle idejí

Jan Patočka opakovaně připomínal, že u Komenského „svět je uskutečněním idejí božské mysli. Tyto ideje jsou samy explikací trojího, které náleží k jednotě prapůvodní podstaty. S nimi se tedy setkáváme v různých podobách ve světě všude. Pochopení skutečnosti napomáhá, že je vybudována v souvislých vrstvách, z nichž každá vyjadřuje či vykládá, explikuje svým specifickým způsobem tytéž ideje.“¹³

Bůh tedy vytvořil svět tak, že stvořil obraz sebe sama tak, aby se svět podobal svému Stvořiteli. Je totiž nutné, aby to, co bylo zformováno, bylo úměrné své formě. Příroda je v harmonii s božskými idejemi, neboť ty jsou jejím základem. A protože všechno, co jest, je tvořeno z idejí božské mysli, má jedna věc podíl na jiné a jsou v jakémsi vzájemném úměrném

¹¹ Tamtéž, s. 80. Lat. orig.: „*Ars ideas operum suorum a natura mutuatur: natura a Deo, Deus a semetipso.*“ – KOMENSKÝ, Jan Amos, *Pansophiae praeludium*, § 71, cit. vyd., s. 37.

¹² PATOČKA, Jan, *Prodromus*, cit. vyd., s. 252. Viz též Nikolaus von Kues, *De beryllo*. In: týž, *Philosophisch-theologische Schriften* III, Gabriel, L. (ed.), Wien 1967, s. 80 nn. a 86 nn.

¹³ PATOČKA, Jan, *Filosofické základy Komenského pedagogiky*. In: týž, *Komeniologické studie I.*, Schifferová Věra (ed.), Praha: OIKOYMENH, 1997, s. 186, *Sebrané spisy Jana Patočky*, sv. 9, ISBN 80-86005-52-6.

vztahu. „Věci totiž, které se shodují s jednou třetí, se shodují i mezi sebou“¹⁴. Příčiny veškerých věcí tedy mají takovou povahu, že se od sebe ničím neliší, pouze projevem bytí, „poněvadž v Bohu jsou jako v pravzoru, v přírodě jako ve vyhloubeném razidle a v umění jako v jeho otisku“¹⁵. Tento vztah Komenský vysvětluje příkladem s pečetí. Formu pečetě nejprve pojme mysl toho, kdo ji bude utvářet, poté se obraz této formy hloubí do materiálu, v tomto případě do kovu, a v poslední fázi se otiskne do vosku. Ačkoli je zde forma trojí, zároveň je jediná, jelikož od první se utváří druhá a od druhé zase třetí a tak dále, vždy se následující forma utváří podle té předešlé. Takto pojaté ideje v Boží mysli vtiskují svou podobu svým stvořením a racionálně konající bytosti věcem, které utvořily.¹⁶

Všechny věci jsou tvořeny podle svých idejí, tj. pojmů, které ztvárňují jejich možnost. Podle Jana Patočky se zde Komenský opírá o aristotelskou maximu „Nisi enim aliquid posset fieri, non fieret, et nisi posset fieri tale, non fieret tale (Kdyby se totiž něco nemohlo stát, nestalo by se, a kdyby se nemohlo stát takovým, nestalo by se takovým).“¹⁷ Takto právě Bůh tvoří svět, aby byl takový, jaký je, a ne jiný. Proto musí existovat podle Komenského ideje, jakési vzory věcí nebo příčiny věcí, podle kterých se mají tvořit a podle kterých se mají řídit. Těmito esencemi věcí pojímají jejich obsahovou možnost, a jsou tak svobodným dílem Boží vůle. Podstatou je moc Boží, díky které může vzniknout ze svobodné vůle ideový svět, který je tvořen tak, aby byl dobrý a krásný. Ono vyjádření svobodné vůle není myšleno v tom smyslu, že by ideje byly vytvářeny libovolným navymyšlením, nýbrž ideje jsou podstatou, která je jednotná od Boha, jsou podobné Boží podstatě, a nemohou být ničím jiným. Oproti názoru již zmíněného Kusánského, který se pokouší o určení absolutna pojmem svobodného rozvoje *ars imitandi*, Komenský se obrací zpět k tradičnímu názoru o idejích obsažených v Boží podstatě či Božím intelektu. Tyto ideje se vyskytují v Bohu, přírodě i stvořených věcech vždy v jiné formě, u Boha jako předobraz, v přírodě v otisku a v umění čili v lidských dílech jako v nápodobě, veškeré universum je tak rozvojem téhož, jelikož v celém universu, i když je v něm spousta rozmanitosti, pestrosti a různorodosti, vládne jím zároveň jednota. Proto v každém poznávání jakéhokoliv jsoucna je základem *shoda* čili harmonie.¹⁸

¹⁴ KOMENSKÝ, Jan Amos, *Předehra pansofie*, cit. vyd., s. 81. Lat. orig.: „*Quia quae conveniunt in uno tertio, inter se conveniunt.*“ – KOMENSKÝ, Jan Amos, *Pansophiae praeludium*, § 73, cit. vyd., s. 38.

¹⁵ KOMENSKÝ, Jan Amos, *Předehra pansofie*, cit. vyd., s. 81 – 82. Lat. orig.: „*Eadem proinde sunt rerum rationes, nec differunt nisi existendi forma: quia in Deo sunt ut in archetypo, in natura ut in ectypo, in arte ut in antitypo.*“ – KOMENSKÝ, Jan Amos, *Pansophiae praeludium*, § 74, cit. vyd., s. 38.

¹⁶ Srov. KOMENSKÝ, Jan Amos, *Předehra pansofie*, cit. vyd., s. 82.

¹⁷ PATOČKA, Jan, *Prodromus*, cit. vyd., s. 252.

¹⁸ Srov. tamtéž, s. 253 – 254.

1.3 Vztah ideje a harmonie

Dalším důležitým pojmem je zde harmonie. „Základem všech věcí, které se mají vytvořit i poznat, je harmonie.“¹⁹ Příkladem harmonie je zde dle hudebníků příjemný souzvuk mnoha hlasů. Harmonický je i všeobecný a jednotný soulad věčných sil a moci v Bohu, stvořených sil a moci v přírodě a taktéž v umění. Harmonii obsahují všechny tyto stupně jednotlivě i mezi nimi navzájem, jelikož obrazem božské harmonie je příroda a jejím zase umění. Harmonie je podle Komenského úzce spjatá s ideou. V harmonii se totiž nachází „skrytá pravda“, nebo pravda souznící s pravdou, je to soulad trojiny principů Písma, rozumu a smyslů, který slouží jako pevný a jednotný základ pravdy a otevírá snadnější cestu k jejímu poznání. Harmonie je tedy u Komenského jakási metoda, jak nastolit řád, který byl ztracen.²⁰

Patočka poukazuje na některé hlavní rysy Komenského pojetí harmonie. Mezi ně patří „1) participace všeho stvoření na idejích Boží mysli, která působí, že se mezi sebou shoduje, co patří do téhož druhu, téže species; 2) původ vší specifikace nápodobou, zobrazením božské prajednoty; 3) spojení všeho protikladného, jeho překlenutí vyšším celkem, vyšší jednotou.“²¹ Toto vyjádření je obsaženo taktéž u Kusánského, ve spisu *De beryllo*, od kterého se Komenský v mnoha myšlenkách inspiroval. Například účast stvoření na idejích je interpretována tak, že druhy (*species*) demonstrují v jednotě způsob, jak Boží podoba integruje v bytí a v ní jsou zahrnuty možnosti různých forem jsoucna, které poté přecházejí do konkrétní podoby ke konkrétní věci. Ony druhy jsou pak stále a neměnné napodobeniny božského intelektu.²²

Pro vytvoření universální harmonie je třeba splnit několik požadavků. Prvním požadavkem je, aby se neobjevil žádný nesouzvuk. Harmonie vzniká tam, kde se protipóly urovnávají v souznění. Tedy nesmí nic být mimo jednotu, což je novinkou panharmonie, a tak tento motiv vybočuje z aristotelského klasického metafyzického schématu.²³ Hudba je tvořená z více hlasů, které se navzájem neshodují a mají opačnou povahu, avšak i přes svou odlišnost naleznou soulad, a tak vznikne harmonie. „Tak celý svět sestává z věcí, jež jsou si navzájem opačné

¹⁹ KOMENSKÝ, Jan Amos, *Předejhra pansofie*, cit. vyd., s. 82. Lat. orig.: „*Fundamentum ergo rerum omnium et condendarum, sic cognoscendarum harmonia est.*“ – KOMENSKÝ, Jan Amos, *Pansophiae praeludium*, § 75, cit. vyd., s. 38.

²⁰ Srov. PATOČKA, Jan, *Prodromus*, cit. vyd., s. 247 - 248.

²¹ Tamtéž, s. 254.

²² Srov. tamtéž.

²³ Srov. tamtéž, s. 256.

(protože bez toho by nebyly ani pravda, ani řád, ba ani bytí světa).²⁴ Z takových to navzájem opačných věcí se tedy skládá celý svět, taktéž Písmo obsahuje pasáže, které jsou si navzájem domněle protipólem, avšak taktéž dojdou souladu. K takovému souladu se musí rovněž dojít v lidské mysli, aby mohla nastat absolutní harmonie. Harmonie umí nastolit obecnou jednomyslnost, ať se jedná o božské či naše výtvořiny, myšlenky anebo slova, pokud byla mezi nimi znát jakákoliv disonance. Pokud však nenalezneme převládající harmonii a stále vnímáme jen jednu z mnoha disonancí, dostáváme se do falešných pří s přírodou i s druhými lidmi. Proto se často stává, že jedni čtenáři si z Písma vezmou jedno, jiní něco jiného a pak staví tyto jednotlivě a osobitě pochopené strany proti sobě, vznikají nedorozumění a hádky. Když se dostaví a převládne všeobecné světlo harmonie, nedorozumění pomine, jelikož pravda je všude ve shodě sama se sebou.²⁵ Světlo šíří tzv. duchovní světlo, světlo rozumu a poznání. Tato paralela mezi světlem fyzickým a světlem duševním neznámá u Komenského pouhou metaforu, nýbrž pod novoplatonskou inspirací má být společenskou podstatou. Šíření tohoto světla rozumu je u Komenského znakem důvěry v lidského ducha a zvládnutí přírody i vlastního života.²⁶

Dalším požadavkem harmonie podle Komenského je, aby se v jednou dosaženém souzvuku neobjevilo nic rušivého. Jak již bylo řečeno dříve, je jasné, že se v přirozeném světě, a taktéž i co se týče umělých věcí, vše děje po příkladu harmonie. „Jelikož Bůh vše určil číslem, měrou a váhou, má být ve vyčíslování, měření a vážení pokračováno tak dlouho, až se universální harmonie objeví naším očím.“²⁷ Tato harmonie se v Komenského díle projevuje různými způsoby. Po aristotelském vzoru je nezbytné, aby například u živočicha, rostliny, lodě, knihy atd. byly všechny části úměrné, a to jak ve vztahu k jejich celku, tak k sobě vzájemně. Komenský však užívá harmonii i ve více platónském a novoplatónském významu a ve vztahu Stvořitele a stvořeného: věci božské jsou pak zároveň v harmonickém poměru k přirozeným i umělým věcem, neboť (užijeme-li výše zmíněného Komenského přirovnání) co je na razidle, to se nejprve nachází v pravzoru. Neboť to, co všechno potok má, má od pramene, stín zase od těla a zrcadlo od obrazu, takto mezi nimi funguje stupňovitý poměr. „Konečně Bůh sám si v Písmu přisvojuje uši, oči, ústa, ruce, nohy, srdce, tvář, záda. Také nazývá sám sebe ohněm,

²⁴ KOMENSKÝ, Jan Amos, *Předehra pansofie*, cit. vyd., s. 82. Lat. orig.: „*Ita mundus totus ex contrariis quidem constat (quia sine contrariis nec veritas, nec ordo, imo nec essentia mundi constaret).*“ – KOMENSKÝ, Jan Amos, *Pansophiae praeludium*, § 76, cit. vyd., s. 38.

²⁵ Srov. KOMENSKÝ, Jan Amos, *Předehra pansofie*, cit. vyd., s. 82 – 83.

²⁶ Srov. PATOČKA, Jan, *Cesta světla, předosvěcenská brána k osvícenským ideálům*. In: *týž, Komeniologické studie III*, cit. vyd., s. 471 – 472.

²⁷ PATOČKA, Jan, *Prodromus*, cit. vyd., s. 249.

skalou, hradem, kotvou. Jaký to má účel, nemohou-li nám tyto věci zpřítomnit nic, co se Boha týká? Pokud mohou, pak vůbec ne jinak než tak, jako to, čím opravdu je, protože Boží řeč je normou pravdy. Víme ovšem, že jsou ta slova míněna obrazně (kdo by chtěl bláznit s antropomorfisty?), ale nikdo nemůže popřít, že i obrazy v jazyce (to znamená přenesení významu a podobenství) mají základ v samotných proporcích věcí nebo v jakési jejich totožnosti: ty totiž musí být dřív, než se něčemu dají přisoudit. Umělé věci tedy právě tak ve všem v určité úměrnosti odpovídají přirozeným jako věci přirozené božským.²⁸ Vztah stvořeného ke Stvořiteli má tedy podobu ozvěny a neustálého ředění původní božské idey ve světě přírodním a následně umělém. Kromě principu harmonie tedy zaznívá i novoplatónský princip emanace, se kterým se v této práci nesetkává čtenář poprvé. Ideji zkrátka v hmotném světě přichází cosi do cesty, což omezuje její sílu a čistotu. Proti této světské temnotě právě Komenský tak vehementně bojoval.

Třetí specifická vlastnost harmonie je to, že se každá na první pohled sebechaotičtější složenina může převést na malý počet počátečních principů. Přestože je rozličnost tónů bezmezná, stále vychází z malého počtu principů a jistých typů rozdílnosti, neboť veškeré rozličnosti, jaké se v harmonii mohou nacházet, vznikají ze sedmi tónů a tří konsonancí. Všechna tělesa zase vznikají z nepatrného počtu živlů a několika rozdílných kvalit, což zároveň znamená, že rozmanitost i četnost věcí je *různé opakování podobného*. Pokud se vrátíme zpět k platónskému vzoru, můžeme říci, že ačkoli rostou ze země miliony pomněnek, všechny se navzájem podobají tvarem, mají stejné vlastnosti a principy. Pokud tyto principy poznáme, poznáme všechno. „Jako ten, kdo v hudbě poznal teoretické zákonitosti tónů a modů, zná dost, aby mohl hrát i skládat jakékoli melodie. Lidé dokonce vymysleli způsob, díky němuž mohou varhaníci jen z pohledu na zápis generálního basu, jak tomu říkají, hrát všechny nápěvy tak, že i když skladba se stává ze stovky hlasů, přece nemůže vzniknout žádná disharmonie.“²⁹ Komenský tedy říká, že i v hudbě, kdo poznal teoretické zákonitosti tónů a modů, poznal tak hudbu a dokáže hrát všelijaké melodie, aniž by vznikla jakákoli disharmonie, i když se skladba tvoří ze stovky různých hlasů. Takto právě fungují i ideje. Komenský zde vkládá trochu zvláštní rovnítko mezi základní principy typu čtyř živlů a sedmi základních tónů na stupnici a ideje.

²⁸ KOMENSKÝ, Jan Amos, *Předehra pansofie*, cit. vyd., s. 84.

²⁹ KOMENSKÝ, Jan Amos, *Předehra pansofie*, cit. vyd., s. 85. Lat. orig.: „*Ut enim, qui musicis tonorum et modorum rationes cognovit, satis quasvis melodias et canere, et componere novit: imo excogitata est ratio, qua organicines ex ex intuitu unci basi generalis, quem vocant, omnes melodias ita canere possunt, ut quamvis centenis vocibus symphonia constet, nulla tamen disharmonia prodire queat.*“ – KOMENSKÝ, Jan Amos, *Pansophiae praeludium*, § 79, cit. vyd., s. 38.

1.4 Pojem „idea“ ve vztahu k člověku

U Komenského člověk díky idejím poznává, co je pravdivé, a taktéž ideje poznává skrze viditelný, smyslově vnímatelný svět, tj. přírodu. Tvůrcem světa a člověka a taktéž idejí je tady Bůh, od kterého tyto ideje člověk dostal. Komenského pojetí světů je cyklického rázu. Komenský překonává tradiční novoplatónské pohrdání světem. Neizoluje člověka od světa, ani od jeho celku nebo původu, jako mnoho renesančních myslitelů, kteří na jedné straně vyzdvihují tvůrčí úlohu člověka a jeho centrální postavení ve světě, na druhé straně pod vlivem tradice novoplatonismu člověka od tohoto světa oddělují. Naopak uvádí všechny tyto věci, tento celek, do harmonie ve svém pojetí *ars* (důležitost lidského tvoření, bez kterého by svět nebyl takový, jaký je), nikoli estetické povahy, a tak vyzdvihuje tvůrčí úlohu člověka ve své době nevídaným způsobem.³⁰

Ve vztahu mezi nekonečným jsoucnem (Bůh) a konečným jsoucnem (svět, příroda a člověk) je taktéž podle Komenského přítomna harmonie. To vyplývá z toho, že „nejenže není nic disharmonického, definitivně protikladného, nýbrž není také nic *mimo* harmonii, lhostejného k harmonii a disharmonii.“³¹ Takto harmonie hledá v rozmanitostech něco společného, jednotu, nebo společný základ. Panharmonie tak zpřístupňuje poznání smyslového světa. Tento svět člověk pozná tak, že prohlédne principy svébytnosti nerozlišitelného. To vyvstává z podstaty věci, tedy kdo pozná principy věcí, ten dokáže rozpoznat a vyčíst (jako z knihy) souzvuk každého jsoucná.³² Člověk patrně dokáže vyčíst tyto ideje, které má vyčíst právě ze tří božích knih, jelikož existuje dle Komenského jakási spojitost mezi idejemi a pojmy nebo slovy. Slova pak označují přímo konkrétní věci.

Všechno, co je, se shoduje v jakémisi společném způsobu bytí, jelikož cokoli je, má jakousi určitou ideu, díky které existuje. Tedy vše, co je živé, se shoduje ve způsobu žití, to, co vnímá se zase shoduje ve způsobu, jakým vnímá. Žití a vnímání, tudíž jisté procesy, jsou podle Komenského také druhem idejí. Jak již bylo dříve řečeno, tak když dokážeme poznat ze všeho, z čeho se skládá celek veškerenstva, společné a vnější ideje neboli normy těchto věcí, dostaneme tak podle Komenského klíč k chápání těchto věcí veškerenstva, pravidla pro své

³⁰ Srov. PATOČKA, Jan, *O významu Všeobecné porady*. In: *týž, Komeniologické studie II*, Schifferová Věra (ed.), Praha: OIKOYMENH, 1998, s. 133, *Sebrané spisy Jana Patočky*, sv. 10, ISBN 80-86005-03-4.

³¹ PATOČKA, Jan, *Prodromus*, cit. vyd., s. 257.

³² Srov. *tamtéž*, s. 257 – 258.

konání a soupis nových vynálezů. Toto bude nepochybný *lýdský* (čili *prubířský*) kámen, který pomůže přezkoumat různá mínění pomocí logických závěrů.³³

1.5 Kde má člověk ideje vyčíst

Následujícím problémem je, kde máme takové ideje vyčíst nebo vyabstrahovat. Takovýto úzus pravdy se podle Komenského musí odvozovat od takových věcí, které se mají tak, že jinak být nemohou a zároveň musí být dostupné pro každého, aby se mohly snadno zkoumat, tedy z přirozených věcí. Tento názor je pozoruhodný vzhledem k tomu, co již bylo výše řečeno o tom, že by všechno mělo mít nějaký podíl na božské harmonii a ideji. Z předchozího totiž vyplývá, že s trochou snahy by nebylo nemožné vyvodit původní božskou ideu ani z věcí umělých. Ideje máme vyčíst také ze slova Božího, z Písma. Samotné božské věci jsou neprozkoumatelné, ale právě příroda a Písmo je pomáhají odkrývat. Ideje věcí se budou tedy poznávat v přírodě, přičemž toto poznávání doprovází Písmo coby Hlas Boží. Písmo je nejpravější koncepcí idejí Božích děl, která dává znát, co a za jakým účelem Bůh kdy činil, činí a učiní. Z těchto dvou zdrojů, z Písma a z přírody, budou vystavěny v rámci Komenského úsilí normy Pansofie, které pomohou vše (největší i nejmenší, nejvyšší i nejnižší, první i poslední, viditelné i neviditelné, stvořené i nestvořené) přivést do jediné, skutečné a dokonalé *harmonie*, nebo - přesněji řečeno - do *všeobecné harmonie*, která je nejlepší ze všech.³⁴ Komenský tak chápe harmonii jako podílející se na idejích, jelikož harmonie představuje jednotu. Protiklady, o kterých Komenský mluvil v příkladu o harmonii v hudbě, vycházejí z nedostatku takové jednoty, ale vždy z ní, tedy vždy z harmonie, ačkoli nedostatečné. Podle aristotelismu tohle patří k podstatě světa, jelikož bez protikladů by nemohl existovat řád nebo pravda a obojí jsou podstatou světa. Konkrétně jeho realita, nikoli už tedy pouhá možnost. Zde se Komenský opět setkává s Cusanovým názorem překlenutí protiv a o jejich původu z prajednoty.³⁵

³³ Srov. KOMENSKÝ, Jan Amos, *Předehra pansofie*, cit. vyd., s. 85 – 86.

³⁴ Srov. tamtéž, s. 86.

³⁵ Srov. PATOČKA, Jan, *Prodromus*, cit. vyd., s. 256.

1.6 Účel pansofie

Komenský tedy usiluje o vybudování Pansofie, ve které by byla soustředěna jakási všeobecná moudrost.³⁶ Tato všeobecná moudrost má být návodem nápravných snah pro každého, týkajícím se lidského vědění. Komenskému jde o to, aby každý člověk poznal všechny věci, způsob jejich bytí, jejich účel a užitek. Pansofie je filosofie pro každého, i když znalost všech věcí přísluší pouze myslí Boží. Prostředkem pro sdělení vědění o božské moudrosti lidem jsou podle Komenského pojmy, na něž ve své Pansofii a didaktických spisech klade velký důraz.

V Pansofii se má použít tedy tak dokonalá metoda, která do lidské mysli vpraví a rozdělí věci tak, jak v pravdě má každá věc být, a nikoli jinak, tedy uspořádaně. Dále má v mysli dojít ke shodě, co se týče významu slov a pojmů. Zejména obecných, aby nebylo žádných, které bychom nepochopili, nebo neokleštili od více možných významů. To proto, aby nevznikalo nedorozumění nebo rozpory. K tomu mají sloužit přesné definice, poučky a pravidla. Ta musí být jasná, musí mít jistá použití a musí to být vždy a všude správná.³⁷

Obecné poučky Pansofie mají být jasné, nemají se dokazovat, nýbrž jen objasňovat pomocí příkladů. Tyto příklady mají být pochopitelné pro tyto poznatky, které nám do mysli vložil Bůh. Tyto příklady nemají být něčím novým, mají být rozvedením zdokonalování těchto obecných pouček. Takováto Pansofie bude snadno k pochopení, bude jistá a pravdivá a bude mít praktické využití. U ne tak snadných otázek musí Komenský použít svědectví Písma, neboť Bůh je smysl všech smyslů.³⁸ Vidíme zde těsný vztah mezi světem empirickým a logickým čili božským. U Komenského platí, že máme nalézat obecné ideje nejprve indukci z mnoha příkladů, ale obecné poučky z nich získané radí učinit tak jasné náhledem původní ideje, že jsou příklady k nim připojené k jejich lepšímu pochopení jen pomůckou v případě nouze a nejasnosti. Ideu květiny můžeme zkrátka odvodit buď porovnáváním mnoha druhů květin či jen, pokud nám učitel ukáže obraz květiny a vysvětlí nám jasně definici, co květina je. Toto by nebylo možné, pokud by

³⁶ „*Dicendum jam est, cur non Sapientiam simpliciter, sed Omni-sapientiam seu Universalem sapientiam (Graecè rotundiùs Pansophiam) appellitemus... Eò inquam primò fine non simpliciter sapientiam, sed OMNI homini debitam SAPIENTIAM profitemur.*” - Jan Amos KOMENSKÝ, *Conatuum pansophicorum dilucidatio*, § 10, Julie NOVÁKOVÁ – Stanislav SOUSEDÍK (eds.), in: *Dílo Jana Amose Komenského* 15/II, Praha: Academia 1989, s. 66.

³⁷ Srov. KOMENSKÝ, Jan Amos, *Předehra pansofie*, cit. vyd., s. 87.

³⁸ Srov. tamtéž, s. 89 – 90.

mysl už předem nechápala či alespoň neměla možnost chápat jasně a zřetelně všechny tyto ideje a věci, ve kterých se projevují.

1.7 Ideje a řeč

Když Komenský vytvořil stručnou příručku pro jazykovou výuku *Janua lingvarum reserata* (*Dveře jazyků otevřené*) a uveřejnil ji r. 1631, odezva byla kladná, a tak dostal podnět k dalšímu dílu, *Janua rerum reserata* (*Dveře věcí otevřené*). Toto dílo je zaměřeno na věci samotné, má otevírat smysly pro všechny věci, má to tedy být *Klíč pro lidský rozum*. Přesto, že někteří lidé pochybovali, že lze takovýto Klíč čili Dveře vytvořit, Komenský byl však přesto přesvědčen o univerzální a stálé harmonii věcí, „že všechno, co má člověk poznat, lze převést na jistá pravidla, omezená počtem, neomezená co do využití“³⁹.

Podobně se Komenský vyjadřuje například též ve *Světě pravzorovém*: „Konečné jsoucno je věc, nebo pojem, nebo slovo. Nekonečné jsoucno je z toho nic i všechno.“⁴⁰ Jsoucno, které je konečné, samo vtiskuje pojem o sobě do lidské mysli, zatímco nekonečné jsoucno vtiskuje pojem o sobě pouze prostřednictvím něčeho jiného.⁴¹

Podle Komenského je jazyk jakýsi tlumočník mysli, který se dá sevřít hranicemi tak, že všechny základní pojmy mysli ohraničí počtem slov, a tak by se takto ohraničit mohly i pojmy naší mysli samotných věcí (čímž se podporuje předchozí argument). Komenský upozorňuje na to, že svět, dílo Boží, je jistý souhrn věcí. Věci a pojmy spolu souvisí stejným logickým a metafyzickým základem, protože Bůh všechny věci tvoří logicky podle svých idejí, a tudíž se věci od idejí vůbec neliší a jsou druhem ideje. „Poněvadž tedy VĚCI a POJMY věcí a SLOVA, obrazy pojmů, mají paralelní vztah a poněvadž jsou každé z těch tří jednotlivin jisté základní rysy, z nichž vycházejí ostatní, pomýšlel jsem na to, že by se právě tyto základní rysy mohly stejně jako ve věcech a pojmech předávat také v řeči.“⁴² Pojmy a ideje mají tak podle

³⁹ Tamtéž, s. 94. Srov. lat. orig.: „*Non deerant equidem, qui talem rerum sive Januam, sive Clavem condi posse simpliciter (communicaveram enim consilium amicis): me tamen concepta de universali eaque constanti rerum harmonia persuasio egregie animabat, fore ut omnia homini cognoscenda ad certas quasdam numero finitas, usu infinitas regulas reduci patiantur.*“ – KOMENSKÝ, Jan Amos, *Pansophiae praeludium*, § 99, cit. vyd., s. 44.

⁴⁰ KOMENSKÝ, Jan Amos, *Svět pravzorový*, kap. I, přel. Balík Vojtěch – Schifferová Věra. In: týž, *Spisy o první filosofii*, cit. vyd., s. 601. Srov. lat. orig.: „*Ens finitum est res, aut notio, aut verbum.*“ – Komenský, Jan Amos, *Mundus archetypus*, In: tamtéž, s. 600.

⁴¹ Srov. KOMENSKÝ, Jan Amos, *Svět pravzorový*, kap. I, cit. vyd., s. 601.

⁴² KOMENSKÝ, Jan Amos, *Předehra pansofie*, cit. Vyd., s. 94. Lat. orig.: „*Quia igitur RES et rerum CONCEPTUS conceptuumque imagines VERBA parallele se habent, et in singulis quaedam fundamentalia*

Komenského stejný základ, člověk se tedy skrze řeč a promlouvání setkává a proniká k idejím. Komenský je tak přesvědčen, že se dá vytvořit jakási universální kniha, ve které by byly obsaženy základy moudrosti přístupné pro každého.⁴³

sunt, e quibus caetera resultant, cogitabam illa ipsa fundamentalia aequae in rebus et conceptibus atque in sermone tradi posse. – KOMENSKÝ, Jan Amos, *Pansophiae praeludium*, § 99, cit. vyd., s. 45.

⁴³ Srov. KOMENSKÝ, Jan Amos, *Předehra pansofie*, cit. vyd., s. 95.

2 Pro koho je určena Komenského metafyzika

Komenského metafyzické dílo nemá být napsáno nijak složitě, aby jej dokázal pochopit jen ten, kdo má v těchto věcech už nějaké zkušenosti a vědomosti. Má být napsáno tak, aby bylo snadno pochopitelné komukoli, například i osmiletým chlapcům. Toho se dosáhne tak, že se v díle postupuje od prvních principů metafyziky a pokračuje se jedno po druhém pomocí vyvozování, až k těm posledním a nejmenším rozdílům věcí. V již zmíněné metodě se vyskytuje jistá zvláštnost: že se všechny věci dělí do třech částí, tak, že to z jejich podstaty samo vyplyne. Zde se u Komenského projevují jemu vlastní trojiny.⁴⁴ Taktéž samotný název *Pansofie* podkládá třemi důvody: 1) s ohledem na všechny věci, jež pokládá za neroztříštěné, 2) s ohledem na vědu, kterou je třeba brát jako jednu, nikoli více věd, 3) s ohledem pro ty, kteří se hlásí ke službě Kristu. Dále zmiňuje taktéž trojí užitek, 1) užitek pro vzdělance, 2) užitek pro školní mládež, 3) užitek pro křesťanský lid.⁴⁵

Komenský upozorňuje také na to, že název díla, *Pansofie*, se přímo nevztahuje k božské pansofii, tedy k vševědoucímu jedinému bohu, ale je směřována k pansofii lidské, jenž zahrnuje pouze to vědomí, které Bůh chce, aby člověk znal. To, co je člověku skryté, tj. co neví, patří pouze Bohu. *Pansofie* tudíž není cestou k svaté nevědomosti, představuje totiž poučení, že naše vědění je do jisté míry jen stínem věčného vědění Boha.⁴⁶ Spis *Pansofie* je však pouhými dveřmi k pansofii, nikoli ještě pansofie samotná, jelikož to by byl úkol, který daleko přesáhne síly jedince. Ve spisu *Pansofie* jsou stěžejní linie a základy, které mají lidem ukazovat cestu, jak skrze to, co je viditelné, například přes věci, proniknout k tomu, co je neviditelné a věčné. Zde se nabízí otázka, zda má pansofie vést k nějakému jistému vědění, které můžeme sdílet s Bohem anebo je to jen stín jeho vědění.

Komenského metody se dále týká přepsání věcí tohoto a budoucího věku postupně ze tří Božích knih, knihy přírody, knihy Písma a knihy svědomí. „Není nikdo, kdo by nemohl vystoupit i na tu nejvyšší věž a zase z ní sestoupit, postupuje-li po stupních: avšak odstraní-li se několik schodů, hned buď nedokáže pokračovat, nebo ho potká střemhlavý pád.“⁴⁷ Zde je

⁴⁴ Srov. tamtéž, s. 98 – 100.

⁴⁵ Srov. tamtéž, s. 102.

⁴⁶ Srov. tamtéž, s. 100 – 101.

⁴⁷ Tamtéž, s. 106. Lat. orig.: „*Nemo est, qui altissimum turrim non possit ascendere et descendere, si per gradus scandat: sed amoveantur aliquot gradus, illico aut non poterit progredi, aut praecipitium inveniet.*“ – KOMENSKÝ, Jan Amos, *Pansophiae praeludium*, § 117, cit. vyd., s. 50.

důležité, aby se vše četlo postupně v celku a nikoli po úryvcích, tedy pochopit text od hlavy až k patě. Pokud člověk nepochopí, z jakého základu všechno vychází, a jak drží pohromadě, bude si zakládat úsudek pouze o jednotlivostech, a zde se může začít mýlit ve výkladu, protože jednotlivosti lze chápat různě, pokud neznáme ohraničený celek. Připomeňme si dřívější metaforu o harmonii a disharmonii. Pokud člověk nemá dostatečný náhled, nevidí původní obecnou ideu věci, proto je třeba postupovat od celku a původní harmonie.

Shrňme předchozí odstavce: Komenského metoda směřuje k tomu, aby bylo v lidské mysli zažehnuto univerzální světlo moudrosti. K tomu podle něj lze dojít pomocí jisté umělé a od přírody odvozené metody, která umožní, aby se lidské zjištění a Boží díla a slova navracela ke svým pramenům a na začátek, aby v lidské mysli pomohlo vzniknout univerzálnějšímu poznání věcí, než jaké lidská mysl mohla nabýt za dosavadními užívanými postupy. Když tyto věci nabydou na stručnosti, zmatek a nejasnosti ve věcech se stanou pro lidskou mysl jasnější a přístupnější. To vše za předpokladu, že se stručné poučky budou týkat pravého univerzálního poznání věcí, jinak by stejná stručnost vedla pouze k větší krátkozrakosti a odcizení lidí navzájem.

2.1 Chrám universální vzdělanosti

Komenský píše, že už v minulých časech se snažilo spousta myslitelů, uvádí například Aristotela, seskupit jakýsi soubor celkové vzdělanosti, a taktéž si všimli toho, že nestačí „světlo mysli“, avšak je třeba k němu přidat také „paprsky pravdy věcí“ (tzv. teoretické poznání podpořit názornými příklady). Jak Komenský říká, je třeba poznat ideje věcí, aby poznání věcí bylo celistvé. Komenský uvádí z Aristotelovy nauky tři věci, které vyžaduje VŠEVĚDOUCNOST: *univerzálnost principů; pravou metodu řádu; neklamnou jistotu pravdy*. Podle těchto pravidel se snažilo spousta autorů vymyslet univerzální vzdělanost, ale každý s jiným záměrem, a tak byla i každá jiná. Komenský radí, že se musí vytvořit univerzální dílo, přístupné pro všechny, mládež, vzdělance, křesťanský lid. Tato kniha o univerzálním vědění by byla spolehlivým a stručným věděním „*zářící pochodní lidského rozumu, stálou normou pravdy věcí, bezpečným přehledem životních úkolů, svatým žebříkem k Bohu samotnému,*“⁴⁸ takto

⁴⁸ KOMENSKÝ, Jan Amos, *Objasnění pansofických pokusů*. In: *týž, Předehra pansofie. Objasnění pansofických pokusů*, cit. vyd., s. 127. Lat. orig.: „*Nempe... librum esse conscribendum, qui esset universae eruditionis breviarium solidum: intellectus humani fax lucida: veritatis norma stabilis: negotiorum vitae tabulatura*

Komenský vyjádřil svá přání v *Předehře pansofických pokusů*. Z důvodu, že by se mohl někdo obávat směšování božské a lidské moudrosti, přejmenoval se titul knihy na „Chrám křesťanské pansofie, který se musí vystavět podle idejí, norem a zákonů samotného nejvyššího stavitele, Všemohoucího Boha, a má se zasvětit účelům obecné církve Ježíše Krista shromážděné a shromažďované z lidí všech rodů, kmenů, národů a jazyků.“⁴⁹ V tomto titulu lze najít základ všech principů, o kterých jsme v práci hovořili.

Dále Komenský vysvětluje, proč se má tato kniha takto jmenovat a proč má být sestavena dle idejí, norem a zákonů Boha. Název „chrám“ zde představuje jakousi univerzální stavbu pro lidskou mysl, ze které lze nahlížet na vše, co je, na viditelné i neviditelné, časné i věčné, pokud to bylo zjeveno. Bůh říká, že se mají nahlížet jak jeho díla, tak jeho slova, filosofie a theosofie dohromady, tedy pansofie. Jelikož tyto dvě věci patří k sobě, ačkoli se to na první pohled odděluje. Následně Komenský vysvětluje, proč má být tento chrám vystavěn podle Božích idejí. Pro Komenského je opět důležitý celek a jeho části (postupné objevování věcí, až se dospěje k vědění celku), jak píše „protože sleduji co do rozvržení celku a co do počtu částí,“⁵⁰ dále také „použitý vzor (ideje), který sama pro sebe nastínila sama Boží moudrost.“⁵¹ Takto to Komenský zkoumá u *Mojžíše, Šalomouna* a u *Ezechiela*, těm Bůh řekl, ať chrámy vystaví podle vzoru, jenž jim ukázal, tedy vzor chrámu a všech jeho částí. Nakonec forma Ezechielova chrámu byla nejdokonalejší a nejčtetnější. Podle této idey chce Komenský vystavět onen chrám křesťanské pansofie (*Pansophiae Christianae templum*), který bude mít taktéž sedm částí, jimiž jsou: předsíň, brána, první síň, druhá síň, třetí síň, svatyně, pramen živé vody (*vestibulum, porta, atrium primum, atrium secundum, atrium tertium, sanctuarium, fons aquarum viventium*).

2.2 Jednotlivé části chrámu

První částí je samotný chrám moudrosti (vstupní část) zvenku. Tu vystihuje předchozí odstavec, ve kterém je popsán jakýsi úvod čili pomyslný vstup do chrámu, pohled na něj.

certa: ad Deum denique ipsum scala beata. – KOMENSKÝ, Jan Amos, *Conatuum pansophicorum dilucidatio*. In: Dílo Jana Amose Komenského, sv. 15/II, cit. vyd., s. 63.

⁴⁹ KOMENSKÝ, Jan Amos, *Objasnění pansofických pokusů*, cit. vyd., s. 127 – 128.

⁵⁰ Tamtéž, s. 128.

⁵¹ Tamtéž.

V prvotní části (Brána) budou *všeobecné úvody*, které ukazují, jaká je kniha *Pansofie*, její cíl a použití. Dále jaké je vybavení poskytnuto Boží dobrotou k dosažení veškeré moudrosti a ukáže, jaká je její všeobecná forma. Následně se bude skládat ze *soustavy společných pojmů*. Ty jsou pro lidskou mysl samy od sebe přístupné, jelikož je náš duch tvořen harmonicky, tedy jako obraz plynoucích idejí věcí od Boha, s vrozenými normami věcí, podle kterých rozezná pravdu od klamu, jak již bylo zmíněno. Normy jsou zde určité obecné pravdy, které nejsou třeba dokazovat. Zdravá mysl je bez problému přijme. Dále jsou dle Komenského pravdy dílčí, o kterých vznikají pochybnosti, když se tak stane, zkoumají se a s pomocí těch prvních pravd se buď zavrhnou, nebo přijmou. Tyto *společné pojmy* mají fungovat jako brána k snadnému a rychlému pochopení všech věcí.⁵²

Další částí (první dvorana), ze které se chrám skládá, je *viditelný svět*, tedy to, co spadá pod smyslový svět se všemi viditelnými stvořeními, a vše, co se děje vně a kolem nich *silou přirozenosti*. Jelikož je to nejrychlejší přechod od obecných pojmů, obecná pravda se nejprve prozkoumává a hledá v tom, co lze vidět a nahmatat. To vede ke snadnějšímu poznání věcí, které jsou nám vzdálené a přirozeně pomůžou člověku k praktickým dovednostem přirozeného života.⁵³

Nadcházející část (prostřední dvorana) pansofie má být naopak věnována věcem, které spadají pod moc rozumu. Tento svět je vše, co vzniká pomocí *mysli* a díky *napodobení*. K tomuto je zase nejbližší příroda, kterou právě lidská mysl napodobuje. Zde se člověk naučí žít rozumný život jak sám v sobě, tak ve vztahu ke svému okolí. Naučí se, jak správně užívat rozum, v čem může předčít zvířata, praktické rozumnosti ve vztahu k práci a umění řeči.⁵⁴

Následující část (vnitřní dvorana) se bude věnovat více člověku do jeho hloubky. Člověk se zde obrací do sebe a hledá v sobě své spojení a podobnost s Bohem a učí se *žít duchovní a Božský život*. Dále se tato část věnuje svobodné vůli a rozhodování. Toto postupování není náhodné, ke svobodné vůli a rozhodování pomůžou právě předchozí dvě části, totiž smysly a rozum. Svobodná vůle je jednou z nejdůležitějších poselství každého člověka, zároveň se však v sobě samém přikloní k Bohu a nechá se jím vést, tak chtěl Bůh.⁵⁵ Vůle je také to vodítko, které je přirozeně zvyklé následovat rozum, aby jí ukázal cestu k pomoci lidstvu.⁵⁶

⁵² Srov. tamtéž, s. 142.

⁵³ Srov. tamtéž.

⁵⁴ Srov. tamtéž, s. 143.

⁵⁵ Srov. tamtéž, s. 143 – 144.

⁵⁶ Srov. PATOČKA, Jan, *Cesta světla, předosvícenská brána k osvícenským ideálům*, cit. vyd., s. 473.

V následující části (vnitřní prostor) se zkoumá Bůh samotný, jeho sláva a věčnost. Dále zde člověk poznává pravzor sebe samotného a pravzor světa. To bude člověka vést k lásce k Bohu a po smrti s lehkostí opustí tento život a vstoupí do života věčného.⁵⁷

Vodní proud je poslední částí (prolínající se vším i kolem samotného chrámu). Tento proud má znázorňovat moudrost, kterou nelze, stejně jako silný vodní proud, jen tak zastavit, anebo jí něčím překážet. Slouží také jako metafora, jelikož se moudrost často přirovnává k vodám.⁵⁸

Komenský se také věnuje pravidlům, na které mají řemeslníci dbát při stavbě chrámu moudrosti. Chrám má být hoden Boha. Látka na chrám moudrosti je složena ze tří zdrojů poznání, o které Komenskému celou dobu jde, jimiž jsou *smysly*, *rozum* a *božské zjevení*.⁵⁹

Ideje jsou tedy základním stavebním kamenem k poznávání světa, a to jak světa reálného, materiálního, tak také světa duchovního. Člověk má za úkol tyto ideje získat, aby mohl tyto světy ve své mysli poznat, řídit se jimi, a tak napravit sebe a svět celkově a dosáhnout zpět ztracené universální harmonie.

⁵⁷Srov. KOMENSKÝ, Jan Amos, *Objasnění pansofických pokusů*, cit. vyd., s. 144 – 145.

⁵⁸ Srov. tamtéž, s. 145.

⁵⁹ Srov. tamtéž, s. 150.

3 Svět možný neboli ideální

Komenský se od poloviny 40. let 17. století pokoušel vytvořit program návratu na cestu universální harmonie a jednoty. Je jím spis *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica*,⁶⁰ který sestává ze sedmi knih. V našem kontextu je nejvýznamnější kniha *Pansofie*, jež sestává z osmi stupňů či světů. Prvním světem je *svět možný* neboli *ideální*, který slouží jako hypotetický základ pro stavbu všech ostatních světů.⁶¹ Tyto ostatní světy jsou reálné. Komenský píše: „Je to úplná a dobře uspořádaná soustava myšlenek: totiž cokoli může zdravá mysl pojmout, ku prospěchu požadovat a s jistotou vykonat: je v mysli sestavená za tím účelem, aby člověk pohlížející mimo sebe byl schopen o všem, co se mu kde naskytne, usoudit, zda je to *rozumné, žádoucí, vykonatelné*.“⁶²

Komenský tu objasňuje, co znamená pojem „idea“. Je to původem řecké slovo (εἰδέα, vzor, od εἶδω, vidím, pozoruji) a je jím míněna forma věci ještě předtím, než je ta věc vyhotovována. Idea je tedy to, co si tvůrce představí ve své mysli dříve, než začne své dílo vyhotovovat v reálném světě, ať už náčrtem na papír, nebo tesáním do kamene atp., takto podle idejí stvořil i Bůh svět a taktéž dále vytváří příroda své dílo podle těchto stále neměnných idejí. Komenský připomíná, že toto jako první z filosofů pozoroval Platón. Vyslovuje též naději, že tuto myšlenku se mu s pomocí Boží podaří dovést k dokonalosti, aby ji bylo možno využít ve světě reálném.⁶³

Podle Komenského je idea trojím způsobem. Prvním způsobem v sobě samé, tedy v možnosti, druhým způsobem existuje v mysli tvůrce a posledním způsobem v prarvaru budoucího díla, které tvůrce vytvoří i pro oči ostatních. Věčné jsou pro něj ideje pouze v tom prvním způsobu, jelikož tvůrce nalezne něco, co už zde bylo, ale bylo to skryté. Jako příklad

⁶⁰ KOMENSKÝ, Jan Amos, *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica*, d. I-II, Praha: Academia 1966. Čes. př.: týž, *Obecná porada o nápravě věcí lidských*, sv. I-III, Praha: Nakladatelství Svoboda, 1992.

⁶¹ Po světě možném následuje těchto sedm reálných světů: svět pravzorový, svět andělský, svět materiální, svět lidské dovednosti, svět morální, svět duchovní, svět věčný (*mundus archetypus, mundus angelicus, mundus materialis, mundus artificialis, mundus moralis, mundus spiritualis, mundus aeternus*).

⁶² KOMENSKÝ, Jan Amos, *Svět možný*, kap. I, přel. Balík Vojtěch – Schifferová Věra. In: týž, *Spisy o první filosofii*, cit. vyd., s. 459. Srov. lat. orig.: „*Cogitationum systema plenum beneque ordinatum: quicquid scilicet à mente sana distinctè concipi, salubriter appeti certòque effici potest: eò fine intra mentem constructum, ut quicquid homini extra se prospectanti unquam obveniet, an rationabile, an appetibile, an operabile sit, dijudicari queat.*“ – KOMENSKÝ, Jan Amos, *Mundus possibilis*. In: tamtéž, s. 458.

⁶³ Srov. KOMENSKÝ, Jan Amos, *Svět možný*, kap. I, cit. vyd., s. 463.

uvádí Římana Böethiuse, který jako první našel možnost sestavit samočinné *hodiny* z koleček. Böethius však našel možnost, která zde už byla, ale byla skrytá. Tedy samotná idea těchto hodin už zde byla sama v sobě, tedy v možnosti, a až poté byla v mysli tvůrce. Tato možnost však nemá svůj počátek, i kdyby svět ani čas neexistovaly, tak ve věčné podstatě věcí pořád platí v té samé možnosti. Proto je tento svět v *možnosti*, světem *ideálním*. Protože je tento svět *ideální*, je před tím *reálným*, kdyby nebyl ani *ideální*, nebyl by ani ten *reálný*, tzn. to, co má formu, tomu musí předcházet samotná forma.⁶⁴

Následně se nabízí otázka, kde tento *ideální svět* hledat. Dle Komenského jej máme hledat v sobě. Bůh totiž, když tvořil svět z těchto idejí, vtiskl tyto ideje do mysli lidí. Tedy území, kde máme hledat tyto ideje, jsme my sami, naše mysl. Bůh totiž vtiskl do svého obrazu, do člověka „1. všechno, co je jeho a cokoli se může myslet, vyslovit, být, 2. veškerý řád, nakolik může být myšlen, vysloven, být, 3. a konečně všechna pravidla, jak rozpoznat pravdivé od nepravdivého, dobré od zlého, možné od nemožného.“⁶⁵ Proto je člověk obrazem Božím. To je to, co všechny lidi spojuje a když člověk pozná jednoho člověka, sebe sama, pozná všechny a celý svět, jelikož právě v jeho mysli se nachází celý *ideální svět*, který předchází ten *reálný*. Taktéž, pokud člověk pozná sám sebe, pozná i svého Stvořitele, protože on sám je obrazem Božím a pro každého člověka je přirozená potřeba vědět a poznávat.⁶⁶

Dále se říká o idejích, že ačkoli si může někdo myslet, že ideje tu jsou dříve, než je má tvůrce v mysli, že ideje by mohly existovat bez Boha, a že je tedy něco stejně věčné jako Bůh. Avšak Bůh je ten, který vynalezl veškerou cestu k věděni, a bez něj by se tedy ideje nemohly poznat. Vždyť Bůh byl ten, který podle těchto idejí stvořil svět a vtiskl je do mysli člověka, aby je člověk mohl poznávat; „tudíž je třeba mluvit tak, že Bůh vynalezl formy věcí, které jsou od věčnosti uloženy v Boží mysli a nazývají se ideje.“⁶⁷

Jak již víme, Bůh stvořil svět podle idejí. Bůh totiž vše tvoří nejlépe, jak umí, a to vše podle jakéhosi plánu, a to podle počtu, míry a váhy. Tak i lidem představoval ideje podle přesně určených počtů, měř a vah, např. Noemovu archu, Ezechielův chrám atp.⁶⁸

⁶⁴ Srov. tamtéž, s. 465.

⁶⁵ Tamtéž, s. 467. Srov. lat. orig.: „*Quippe Deus imagini suae homini digito suo inscripsit 1. omnia sui et quicquid cogitari, dici, esse potest, 2. ordinem omnem, quantus cogitari, dici, esse potest, 3. regulas denique omnes dignoscendi verum à falso, bonum à malo, possibile ab impossibili.*“ - KOMENSKÝ, Jan Amos, *Mundus possibilis*, cit. vyd., s. 466.

⁶⁶ Srov. tamtéž, s. 467 – 469.

⁶⁷ Tamtéž, s. 473.

⁶⁸ Srov. tamtéž.

Dále se Komenský ptá, zda měl *Bůh za ideu svých děl sám sebe*. Odpovídá ano, jelikož Bůh před stvořením veškerenstva byl ve své věčnosti sám, a tak neměl žádný vzor pro tvoření svého díla, kromě sebe, je dle něj nesmyslné, aby tomu tak nebylo, jelikož by to znamenalo úbytek jeho dokonalosti, a stvořitel světa je nanejvýš dokonalý a také je přirozené, že nejdokonalejší bytost světa chce, aby se její dílo odráželo od ní samotné. Jako příklad je zde zvolena mince, která má vyražený obraz krále, který král by chtěl, aby byl na minci v jeho království vyražen někdo jiný? A tak je přirozené, že je vše nutně utvářeno podle Boha a že tomu tak bylo ustanoveno v samém ideálním světě.⁶⁹

Dále vyvstává otázka, zda jsou ony věčné ideje něčím od Boha rozdílným, nebo je to sám Bůh? Odpověď je, že jsou něčím uprostřed. To proto, že v esenci Boží je všechno nekonečně a neměnně, v esenci stvoření je všechno konečně a proměnlivě, zatímco v idejích to není ani jako u Boha, ani jako u stvoření, ale něco mezi tím. Ideje jsou totiž něčím, co se jako něco nekonečného začíná utvářet do nějaké konečné formy, a to neměnně. Idea zůstává taková, jaká vzniká. Jediné, co se mění, je to, co je stvořené (upadají, mění se), nikoli ideje, ty zůstávají stejné. Ideje jsou tedy jakýsi univerzální řád, ke kterému se jakékoli stvoření může neustále vracet a mohou být stále tvořeny podle těchto přirozeně neměnných idejí, jak je Bůh ustanovil.⁷⁰

Co nám blíže pomůže pochopit, čím ideje jsou? Podle Komenského Ivo Parisinus napsal (v předmluvě ke knize *Přirozené právo*) „*Kdo by poznal tyto zákony přirozenosti, poznal by i způsob, jímž Bůh svět ustavil, uspořádal a jak ho spravuje*. Ale je možné to říci více naplno: *Poznal by způsob, jímž Bůh věci ustavil, Satan zničil, Kristus napravuje*, a pochopil by docela všechno, maje všude díla Boží za projevy idejí, díla Satanova za projevy odchylek od idejí, díla Kristova za normu a formu návratu k idejím a k narovnání ve všech věcech.“⁷¹ Ideje jsou tedy Boží řád, podle kterého je uskutečňován Boží plán, a ten má člověk za úkol podle těchto idejí naplňovat.

⁶⁹ Srov. tamtéž, s. 475.

⁷⁰ Srov. tamtéž, s. 475 – 477.

⁷¹ Tamtéž, s. 477. Srov. lat. orig.: „*Ad laudem itaque idearum spectat, quod Ivo Parisinus (praef. super libr. Jus naturale) scripsit: Qui sciret has naturae leges, sciret artem, quâ Deus mundum condidit, concinnavit, administrat. Plenius tamen dici potest: Sciret artem, quâ Deus res condidit, Satan perdidit, Christus reparat, intelligeretque prorsus omnia, Dei opera ubique habens pro exemplis idearum, Satanae pro exemplis aberrationum ab ideis, Christi pro norma et forma redeundi ad ideas et rectitudinem omnibus in rebus.*“ – KOMENSKÝ, Jan Amos, *Mundus possibilis*, cit. vyd., s. 476.

3.1 Společné vrozené pojmy, pudy a schopnosti

Ve čtvrté kapitole *Světa možného* Komenský probírá soustavu společných pojmů (*communium notionum syntagma*). Vysvětluje, že jsou věci, se kterými všichni ve své mysli souhlasíme, například, že dva a tři je pět, to je věc, na které se shodnou lidé různých rozdílů, například Čech, Turek, křesťan atd., pak jsou ale věci, například nějaké detaily, na kterých se shodnout už není tak lehké. Naše smysly jsou různými způsoby zatemňovány, ale jakmile se temnota zažene a objeví se světlo, lidé se lépe shodnou, jelikož lépe uvidí totéž a stejným způsobem.⁷²

Dále je tu téma soustavy společných instinktů (*communium instinctuum syntagma*), které jsou chápány jako vrozená síla tíhnout k dobrému a vyhýbat se zlému, která sídlí v lidské mysli. Tyto instinkty je třeba čerpat ze společných vrozených pojmů, tím, že bude člověk postupovat podle již nalezených termínů. Člověk se má v životě podle těchto vrozených instinktů řídit, za pomoci svého intelektu.⁷³

Před lidstvem tedy stojí jasný úkol, být aktivně součástí celého světa a přírody, tvořit své umění a pěstovat moudrost všehomíra. „Pochopíme-li, že svět si sám nepostačí, nýbrž že veškerenstvo je uspořádáno tak, aby každý jeho úd a každá jeho vrstva poukazovaly mimo sebe k dalším a vyšším vrstvám, ale také aby jeho celek nebyl sám v sobě postačující, pak tato moudrost, ve světě poukazující nad svět, bude poučením, školou každému, kdo se poučit dá o jeho pravém smyslu. Svět jako škola moudrosti ukazuje, která činnost je člověku otevřena, aby ve světě mohl existovat a působit ve shodě s jeho celkovým smyslem, který leží mimo něj.“⁷⁴

Nakonec Komenský věnuje pozornost soustavě společných schopností a popudů (*facultatum et impetuum syntagma*), jež je důležitým nástrojem k dosahování dobra a vyhýbání se zlu.⁷⁵

Dodejme ještě, že s naukou o obecných vrozených pojmech se Komenský podle vlastních slov seznámil prostřednictvím spisu Herberta z Cherbury *De veritate prout distinguitur a revelatione, a verisimili, a possibili et a falso*. Ve spisu *Janua rerum reserata*, který však byl

⁷² Srov. tamtéž, s. 501.

⁷³ Srov. tamtéž, s. 503 – 509.

⁷⁴ PATOČKA, Jan, *Filosofické základy Komenského pedagogiky*, cit. vyd., s. 181 – 182.

⁷⁵ Srov. KOMENSKÝ, Jan Amos, *Svět možný*, kap. VI, cit. vyd., s. 509.

vydán až posmrtně v r. 1681, Komenský oznámil, že k obecným vrozeným pojmům jako první připojil také vrozené instinkty a vrozené schopnosti.⁷⁶

3.2 Vztah ideje a světla

Pojem „světlo“ (*lux*) je u Komenského dalším velmi významným pojmem; čím zřetelnější světlo člověk v mysli má, tím jasněji a zřetelněji poznává ideje, čím jasněji a zřetelněji poznává ideje, tím jasněji a zřetelněji poznává pravdu a klam, zda to, co jest, je správným způsobem. Toto světlo má v sobě člověk neustále pěstovat a cvičit, a to tak, že se bude vzdělávat, číst si i to, co už věděl a uplatňovat to.⁷⁷

Proč je nutné toto světlo hledat? Komenský říká toto: „Protože v něm pak nutně nalezneme jako ve vzoru, jenž je v nás, také věčné myšlenky, rozmluvy, činy, nutně nalezneme jakési věčné veškerenstvo či svět pravzorový.“ Když budou tyto myšlenky a činy obráceny i směrem ven, ne pouze dovnitř, nutně se odhalí i další světy mimo Boha, taktéž jím stvořený, svět inteligibilní, duchovní, andělský atd.⁷⁸

Světlo mysli má pomoci najít ideu každého jsoucná. Když se přejde na ideu jakéhokoli jsoucná, dostaneme nejjasnější světlo. Když toto vnitřní světlo jednou vzplane, už je stále přítomné, aby ukazovalo věci ve své podstatě. Toto světlo je první moudrost a díky němu lze lépe rozpoznat cíle, prostředky a způsoby, lásku k dobru a umožňuje lepší přístup k možnostem, které byly člověku dány od Boha.⁷⁹

Komenský dále vyzývá: „jenom pamatuj na to, že všechno, co nalézáme v sobě, je třeba hledat mimo nás, a doufej, že všechno to, co ve svém nitru objevujeme, bude nám jako klíč,

⁷⁶ Srov. KOMENSKÝ, Jan Amos, *Janura rerum reserata* (1681). In: týž, *Spisy o první filosofii*, cit. vyd., s. 238 n. Viz též pozn. č. 334, tamtéž.

⁷⁷ Srov. KOMENSKÝ, Jan Amos, *Svět možný*, kap. X, cit. vyd., s. 531 – 533.

⁷⁸ Srov. tamtéž, s. 543. Srov. lat. orig.: „*In illo autem quia necessariò invenièmus ut in nobis ectypo aeternas quoque cogitationes, colloquia, actiones, invenièmus necessariò aeternum quoddam universum seu mundum archetypum. Et quia idem hoc aeternum infinitum Ens necessum erit propter plenam plenitudinem non sibi tantùm intra se obversum esse, sed etiam extra se habere cogitationes, alloquia, actiones, inveniètur necessariò mundus aliquis extra Deum, productus à Deo in gloriam suam, et primò quidem mundus quispiam intelligibilis, spiritualis, angelicus etc.*“ – *Mundus possibilis*, cit. vyd., s. 534.

⁷⁹ Srov. tamtéž, s. 541.

jako forma a norma všeho, co je mimo nás.“⁸⁰ To znamená, že to, že v sobě toto světlo najdeme, nestačí, je to jen jeden z nutných kroků, který člověku pomůže vidět věci kolem něj takové, jaké opravdu jsou. Musí toto světlo zaměřit z vnitřku ven kolem sebe, tento svět musí člověk pochopit a uvidět, ten, ve kterém prožívá svůj život, to je úkolem člověka.⁸¹

Poznávat svět uvnitř člověka, ale také okolo něj, se musí činit postupně, zřetelně a opět v harmonii. Pomoci má k tomu rozum, smysly a víra. Vůdcem v tomto hledání má být ono světlo, které má člověka jasně vést, smysly pomohou dosvědčit, že tomu tak je, a nakonec se člověk má nechat vést samotným Bohem, který potvrzuje, co je jisté.⁸²

Takto bude možné naplnit intelekt jasným a správným poznáním věcí a také vůli podnítit k touze po ryzejším dobru a nasměrovat schopnosti k trvalejšímu úsilí. Neboť z pramene společných pojmů příští celá teorie pansofie, ze společných instinktů zase touha po přívalu plné blaženosti až po samu věčnost a ze společných schopností vyplyne úsilí vystoupat tam, kde jsme schopni dospět podle Božího ustanovení.⁸³

Díky takovéto praxi se ukáže, že světlo mysli (*lux mentium*, metafyzika) je skutečně vloženo do lidské mysli, tedy do lidských myšlenek, výroků i činů, avšak nejvíce do Božích děl a Písma. To, co tedy lidé myslí, píší, konají atp., je praxe metafyziky. V tomto Světle má člověk hledat nekonečné *První jsoucno*, kořen všech věcí. Z tohoto se lidem rozevře brána do všech světů.⁸⁴

Toto vnitřní Boží světlo svítí každému člověku, aby mu pomohlo pochopit všechno, co kde ve věcech je. Také září při každém lidském jednání, když jej chce následovat. U koho tomu tak je, vyhýbá se temnotě a nevědomosti, v opačném případě upadá do temnot a bloudí, a jsou mu vzdálenější ideje, všeobecné normy věcí, podle kterých je třeba se řídit, myslet, říkat, konat a také posuzovat, zda bylo takto vykonáno, myšleno a posuzováno správně. *Pansofie* je tedy plná nekonečných sylogismů, které pomohou k výpovědím intelektu, vůli a schopností.⁸⁵

Každý jednotlivý pojem, poznatek nebo pravda, v každé mysli jsou velmi důležité a vedou ke zkoumání a nalezení dalších pravd. Lidská mysl je krajinou světla, ale také světlem samým. To souvisí s již zmíněným poznatkem, že my sami jsme klíčem k cestě za moudrostí a obrazem

⁸⁰ Tamtéž, s. 543. Srov. lat. orig.: „*Memento tantum, omnia, quae in nobis invenimus, quaeri oportere extra nos, et spera, eadem illa, quae reperimus intra nos, futura nobis ut claves, ut formas atque normas omnium extra nos.*“ – *Mundus possibilis*, cit. vyd., s. 542.

⁸¹ Srov. tamtéž, s. 543.

⁸² Srov. tamtéž.

⁸³ Srov. tamtéž, s. 545 – 547.

⁸⁴ Srov. tamtéž, s. 547 – 549.

⁸⁵ Srov. tamtéž, s. 549.

Božím, což Komenský dokazuje konstantně v celém svém díle. *Sebepoznání (autognosia)* má být člověku pramenem moudrosti, *samostatnost (autonomia)* má člověku být pramenem rozvážnosti a *sebeovládání (autocrateia)* pramenem rozmyslu a odvahy, toto trojí je základem a rozsahem celé *Pansofie*. To, co se člověku podaří najít ve *světě ideálním*, musí hledat taktéž ve *světech reálných*.⁸⁶

3.3 Řád a harmonie

Komenský věnuje pozornost také částem pansofie, přesněji řečeno, pořadí a harmonii částí. To, z čeho vyplývá *svět možný*, je trojina *myslet, mluvit a konat (cogitare, loqui, agere)*. To je nutno představit už v tomto prvním *světě*, jelikož z toho se odvíjí pak i všechny další *světy*. Paralelismus mezi těmito *světy* je taktéž pro Komenského stěžejní. Jak tyto *světy* vznikaly? Bůh existuje sám od sebe, skrze sebe a v sobě. Tím, že sám v sobě myslel, co myslet mohl, uměl a chtěl, našel tak *svět možný*, to, co lze poté uskutečnit ve *světech reálných*. Když sám se sebou o tom mluvil, sestavil *svět ideální*, tím, že konal mimo sebe, vytvořil *svět reálný*, nejprve jako teprve *svět duchovní* a později jako *materiální*, nazývaný též *svět přirozený*. Člověk, protože je obrazem Prvního jsoucná, taktéž uzpůsobeným k myšlení, mluvení a konání, je v kontaktu s tělesnými stvořeními, mezi sebou navzájem a také se svým Stvořitelem. Neustále se setkáváme s tím, o čem celý život přemýšlet, mluvit a co konat. Vůči stvořením můžeme něco konat, nebo o nich můžeme něco myslet, nazývat je jmény apod., to se nazývá *svět umělý*. Vůči lidem máme myslet a prokazovat si navzájem dobro, to se nazývá *politika, svět mravní*. Boha máme uctívat a myslet na něj skrze promlouvání nebo například u modlitby, to se nazývá *náboženství, svět duchovní*, ve věčnosti pak *svět věčný*.⁸⁷

U Komenského je patrná propojenost jednotlivých *světů*. Nejprve se text věnuje paralelním základům *světů*. První svět, *svět možný*, je to, co lze myslet, přát si a konat, a to „ve stálém pořadí od prvního k poslednímu, všude v takovém propojení, že se to všechno setká v jediném universu.“⁸⁸ Tedy je to základ, pro všechny *světy* najednou. Základ *světa pravzorového (mundus archetypus)* je, že vše, co může být myšleno, řečeno, nebo existovat je v možnosti uskutečnění se v nejvyšší jednotě, pravdivosti a dobrotě. Základ dalšího *světa, světa andělského (mundus angelicus)* jsou nekonečné zmenšené obrazy Prvního jsoucná. Ve *světě přirozeném (mundus*

⁸⁶ Srov. tamtéž, s. 551.

⁸⁷ Srov. tamtéž, s. 553 – 555.

⁸⁸ Tamtéž, s. 559.

naturalis) je to pohyb vtělených duchů a řízení činnosti těchto těl. Základem *světa umělého* (*mundus artificialis*) je lidský intelekt ve spojení s přirozeností věcí, ukazující tak nekonečná tajemství působící činného na trpné. Dále základem *mravního světa* (*mundus moralis*) je svébytnost lidské přirozenosti, ta dokáže ozřejmit povinnosti a závazky všech vůči všem a závazkem posledního *světa*, *světa duchovního* (*mundus spiritualis*) je obraz Boží v člověku, náhled na jejich vzájemný vztah povinnosti a dobrodiní.⁸⁹ Tedy opět se ve všech *světech* Komenský vrací k původní podstatě, že Bůh člověka stvořil k obrazu svému a že člověk má toto své poslání v sobě nalézt, k čemu mu dopomáhají ideje skrze tyto *světy*.

Co se týče paralelismu principů (vědět, moci, chtít) ve všech *světech*. Tedy v prvním *světě* to jsou, jak již víme, vědět, moci, chtít, v druhém *světě* (*pravzorovém*) to je vševědoucnost, všemohoucnost, vševůle, v *andělském světě* moudrost, moc, blaženost, v *přirozeném světě* jim koresponduje to, že každé stvoření má vnímání toho, co potřebuje, touhu zaplnit to, co mu chybí a sílu, která mu to umožňuje uskutečnit. Ve *světě umělém* to má být teorie, praxe, užitek, transformace, užitečnost. *Mravní svět* má vzájemný závazek, vzájemné úsluhy, vzájemný prospěch, *duchovní svět* víru, naději, lásku a konečně *svět věčný* má zření, požitek a potěšení.⁹⁰

Dále se rozepisuje paralelismus pohybu ve všech *světech*, tedy prvním pohybem (v prvním *světě možném*) je pohyb mysli v sobě, mimo sebe a o sobě. *Svět pravzorový* má zažehnutí a vzplanutí věčného světla, následující, *svět andělský* má pohyb stvořeného světla uvnitř k Bohu a od Boha k sobě samému. *Svět tělesný* má tři pohyby, kolem středu nebes, pohyb těžkých těles do strany a zpět, pohyb k pólům magnetu, z těchto pohybů vznikají všechny ostatní pohyby. Ve *světe umělém* je to pohyb, který tkví v napodobování, přibližování, proměňování. Dále pohyb *světa mravního* je pohyb bližního ke mně, taktéž naopak a pohyb všeho pro mne i pro něho. Ve *světe duchovním* je pohyb můj přibližující se k Bohu a také že Bůh se přibližuje ke mně, vše se přibližuje k Bohu, a i ke mně. A konečně ve *světě věčném* to není pohyb, ale spočinutí, tedy zastavení všech pohybů, a libost.⁹¹

Na konci kapitoly o *světě možném* se Komenský věnuje paralelismu týkajícího se *konstituce*, *destituce*, *resistuce* a jak se každé z nich odkrývá ve všech pansofických *světech*, přičemž ve *světě možném* se připouští všechno. Ve *světě pravzorovém* je vše v plné dokonalosti, a tak se zde nemůže nic *destituovat* ani *restituovat*. Ve *světě duchovém andělském* došlo k *destituci* skrze pád části andělů a *restituci* utvrzením ostatních a uvedením nových stvoření na jejich

⁸⁹ Srov. tamtéž.

⁹⁰ Srov. tamtéž, s. 561.

⁹¹ Srov. tamtéž.

místo. V následujícím světě se nejprve vše *konstituovalo*, načež se stav stabilizoval, a pak pádem prvního stvoření přišla *destituace* a nakonec odpuštěním a přijetím do milosti přišla *restituace*, tedy obnovení. Další *světy* Komenský více rozvádí. Ve *světě umělém*, jaká by měla být *konstituace* podle ideje, o *destituci*, v jakém zmatku se vše nachází a také o *restituci*, jak musí jednou dojít k dovršení. Dále o řízení tohoto *světa* lidským duchem, anděly a prozřetelností. U *světa mravního* taktéž jaká by měla být *konstituace* podle ideje (jak by se měl člověk hodnotit i se všemi ostatními, jakožto s obrazem Božím, vládcem sebe samého, tedy obdařeným svobodnou vůlí, a jako s pánem všech věcí, to vše jednotlivě, v kombinaci a konglobaci). U *destituace*, protože si lidé počínají proti řádu, jsou si navzájem d'áblem, místo toho, aby si lidé byli vzájemně Bohem, a tak zneužívají jim danou svobodnou vůlí, opět jednotlivě, v kombinaci i konglobaci. *Restituace* zase o tom, jak Bůh tento svět bez ustání napravuje a taktéž někteří moudří lidé. Dále stejně tak ve *světě duchovním*. Jaká tehdy *konstituace* měla být podle přirozeného práva, v případě, že by nedošlo k pádu a lidé by byli po vůli k Bohu. Opět u *destituace*, jako v přechozím *světě* a u *restituace* skrze Krista, o tajemství vykoupění, o ospravedlnění, posvěcení, oslavení, a nakonec o dosažení vrcholu a jaká k tomu existuje naděje. U *světa věčného* samotná *konstituace* dle oddělení, jelikož bude vše ve stavu připraveném na věčnost, tak *destituace* ani *restituace* zde nebude mít místo. Na konci jsou Boží soudy, jako by každý člověk byl stavem hlubinné věčnosti pohlcen.⁹²

⁹² Srov. tamtéž, s. 563 – 567.

4 Svět pravzorový

Druhým pansofickým *světem*, a to prvním *reálným*, je *Mundus archetypus* čili *Svět pravzorový*. Tento *svět* je takzvaný druhý stupeň pansofie. Jako prvnímu se Komenský věnuje vstupu do tohoto *světa* čili nějakému úvodu, kdy říká, že člověk spatřil v sobě světlo myslí, které jej přivádí k samotnému Prvnímu jsoucnu, tedy k Bohu, který dal všemu vzniknout, taktéž tomuto světlu. Jakmile v sobě člověk toto světlo nalezne, je vyzván nalézt také Stvořitele tohoto světla. Vlastnost obrazu tkví v tom, že ukazuje, čeho je obrazem, v tomto však ukazuje našel mysl, jako zrcadlo, věci, které v sobě reálně nemá (*svět možný*), člověk tedy má hledat ty věci samé, jež v tom zrcadle spatřil (*svět pravzorový*). Člověk tedy hledá *věčný základ věci*. Podle Komenského má totiž vše nějaký svůj původní základ, od kterého se vše odvíjí (účinek nemůže být bez příčiny nebo forma bez formujícího). Tento základ je věčný, kdyby tomu tak nebylo, nemohlo by veškerenstvo existovat, tak stejně lidská mysl, proto tato idea Prvního jsoucnu musí být jak v lidské myslí, tak ve věcech samých.⁹³ To Komenský shrne v následující větě. „Mysl všech lidí je tedy podobná vodním tokům, jež stále plynou. Ale kam plynou? Ovšem k nějakému oceánu. Tudíž jako řeky mají někde svůj cíl, moře, tak je nevyhnutelně cílem myslí Bůh. Ten je původcem naší myslí, proto může být také pojímán jako mysl, ale bez počátku a konce, bez cíle a hranice, tj. jako nekonečné jsoucnu, a v naší myslí ho lze pozorovat jako v zrcadle a jako na obraze, který je v ní vystaven. Neboť stejně jako lze každého tvůrce rozpoznat podle jeho díla (kdo čte Platónovu, Aristotelovu, Eukleidovu knihu, poznává autorovu mysl), tak kdokoli z lidí, který poznává sama sebe, poznává svého původce, Boha. Vždyť když vytvořil svůj obraz, měl v úmyslu vyjádřit sama sebe: jako když malíř maluje něco mimo sebe, pak ví, že je to mimo něho, když však maluje vlastní tvář, je to on sám. Jako o tom, že je Slunce na nebi, nesvědčí nic více než samo Slunce a jeho zář vstupující do očí, tak o tom, že Bůh je ve věčném světle, nesvědčí nic více a zřetelněji než světlo intelektu. Přidej k tomu svědectví svědomí, jež není ničím jiným, než myslí obrácenou vůči sobě a svým skutkům, která se od přirozenosti strachuje o pachatele zlých skutků, obávajíc se trestu buď v životě, nebo po smrti, přicházejícího od nějakého nejvyššího mstitele zločinů; není tedy žádný člověk, který by neměl ve svém domově, ba v sobě samém a ve svém nitru svědka, nekonečného jsoucnu.“⁹⁴

⁹³ Srov. KOMENSKÝ, Jan Amos, *Svět pravzorový*, kap. I. Přel. Balík Vojtěch – Schifferová Věra. In: *týž, Spisy o první filosofii*, cit. vyd., s. 583 – 585.

⁹⁴ Tamtéž, s. 593.

Jsoucnost konečné je věc, pojem, nebo slovo, nekonečné jsoucnost je vše toto i nic, přičemž konečné jsoucnost vtiskuje pojem do mysli samo, zatímco nekonečné pouze za pomoci něčeho jiného. Konečné jsoucnost je vymežováno hranicemi mysli, nekonečné není vymežováno žádnými hranicemi, a tak nemůže být ohraničeno žádným pojmem čili nemůže být ani v mysli, pouze paralelně s některým ze jsoucností konečných, tedy musí se nějak vyhotovit, čemuž se říká *stvoření*. Toto konečné jsoucnost dostane jméno, podle kterého lze rozlišit od ostatních jsoucností, tudíž je jeho jakousi značkou. U nekonečného jsoucna tato značka ani jméno není. Bůh je pak každé jméno i žádné jméno, jelikož Bůh je nekonečná esence, a tak jej nelze nazvat něčím konečným, zároveň však je vším (ohněm, vodou apod.), tudíž jej lze nazývat také jmény ve smyslu nekonečnosti, oheň všech ohňů, příčina všech příčin atd.⁹⁵

Jak již víme ze samých idejí, každé konečné jsoucnost je trojjediné a má taktéž trojitou esenci. Svůj původ to má ve věčném pravzoru. Takto tomu bude i v celém přirozeném světě věcí. S pomocí idejí, které jsou pro člověka dostupné, se člověk blíže setkává s Bohem, tudíž ho i blíže poznává, je to jakási cesta k němu, během které se člověk dovídá, jaký Bůh není, ale také jaký je. Ideje a Bůh jsou tedy spolu úzce spojeni. Definici, že „Bůh je to nejvyšší, mezi věcmi, jež je ze sebe, skrze sebe a v sobě, a od něhož, skrze něhož a v němž je všechno ostatní, co kde je,“⁹⁶ tu pochopí, připustí a má ji v sobě samém jako implicitní pojem, každý člověk ve své mysli. Ten, kdo myslí Boha, jej nemůže myslet jinak.⁹⁷

Jednou z Božích knih, kde má člověk vyčíst ideje, je Písmo, tam člověk poznává, jaký je Bůh, že je *jediný* a zároveň *trojjediný, nekonečný, nezměřitelný, neměnný, všemohoucí, konající v úplné svobodě a blaženosti, skrze sebe, v sobě a od sebe*, tzn. nemá nikoho, kdo by byl dříve jako jeho *příčina*. Také se dále člověk dozvídá, jaká je příroda a přirozenost věcí kolem něj. Že každému stvoření je společný *začátek, střed a konec*. Také to, že se *celé veškerenstvo* skládá ze tří rodů stvoření, *viditelné*, jako jsou tělesa, *neviditelné*, jako jsou andělé, a pak ti, co mají obojí, jako je člověk. *Viditelný svět* (otisk věčného pravzoru) se poté skládá nutně z *látky, světla a ducha*. Že *slunce* je jedno a zároveň je tvořeno z trojího, ze *světla, paprsků* a jakési *vnitřní síly*, která jej neustále živí. *Člověk* zase je dle Písma sestaven z těla, ducha a duše. A takto člověk skrze Písmo poznává sám sebe, svého Stvořitele, přírodu, zákonitosti i věci kolem sebe.⁹⁸

⁹⁵ Srov. tamtéž, s. 601 – 603.

⁹⁶ Tamtéž, kap. II, s. 613.

⁹⁷ Srov. tamtéž, s. 611 – 613.

⁹⁸ Srov. tamtéž, s. 613 – 631.

Každá věc má tedy svou ideu a *příjemnost* vyrůstá právě k poměru jejího naplnění (vůči své ideji), vůči sobě samé a vůči svému objektu. Zde Komenský pojednává o trojinách, díky kterým vše vzájemně funguje a bez jediného by fungovat nemohlo a zahubilo by se. Ačkoli se může zdát, že trojjedinost je vlastně jedinnost, například u Boha, který je zároveň, Otec, Syn a Duch svatý, a že všechny tyto tři části je jedna a tatáž část, není tomu tak a každá se odlišuje. To může člověk poznat zase v Přírodě, například u Slunce, které se skládá ze světla, z paprsků a z věčné síly, která jej živí, každá tato věc zvlášť má jiné vlastnosti i jinak vypadá, čehož si člověk může všimnout skrze obrazy v přírodě.⁹⁹

4.1 Principy věčné mysli

Každé jsoucnu, i věčné jsoucnu, má možnost konat, to se děje podle *principů věčné mysli: nic*, které je bez začátku a konce, bez počtu a míry, ne kde, ne kdy, ne jak velké, ani ne takové nebo takové, a přesto obsahující všechny tyto možnosti. Tyto možnosti, tedy toto *moci*, je počátkem bytí, ze kterého poté vznikne *umět* neboli počátek formy. Spojením těchto dvou pak vzniká *chtít*, tedy touha dovést možnost k vyhotovení. Zde musí být přítomný *pohyb*, který je cestou k tomuto vyhotovení. Poté se dosáhne objektu a nastane spočinutí a radost.¹⁰⁰

Co se dále týče činnosti nekonečného jsoucna, stejně jako my sdílíme své pojmy, tak také činí věčné jsoucnu, sdílí své pojmy se sebou samým. Tedy člověk může v sobě nalézat Boha i to, jaký Bůh je. Proto by měl člověk moci nalézat také, jak tento Bůh činí. Jak tedy Bůh v sobě rozvažuje o stvoření věcí *mimo sebe*, podle dokonalého vzoru, aby mohl vzniknout poté celý svět? Stvořitel postupuje od věcí nejjednodušších až po celý systém věcí. K tomu mu vždy dopomáhá trojí, *předmět*, tedy nějaká žádoucí věc, *prostředky*, nutné k dosažení té věci a *způsob*, jak s prostředky naložit, aby se cíle dosáhlo. Věčná *láska* bude napomáhat esenci i dobru věčnosti, aby se sdělovala mimo sebe, to bude podněcovat *moudrost*, sílu, která dopomůže k cíli. A takto se správně sestrojí idea každé věci ve své naplněné dokonalé možnosti.¹⁰¹

Je-li člověk pravým obrazem Božím, podle vzoru *chtít, vědět, moci (scire, velle, posse)*, dotkne se jej, k čemuž ho pobízí věčná *láska*, pochopí, co ponouká věčná *moudrost* a uvidí jako

⁹⁹ Srov. tamtéž, s. 635 – 641.

¹⁰⁰ Srov. tamtéž, s. 643.

¹⁰¹ Srov. tamtéž, kap. III, s. 651 – 653.

uskutečnitelné cokoliv, co nařídí věčná *moc*. Takto v sobě probudí své světlo od světla Božího, tedy přiblíží se k Bohu a tím i sám k sobě.¹⁰²

Ke tvoření věcí je nutná trojina *láska, moudrost a moc (amor, sapientia, potentia)*. *Láska* stanovuje dobré a láskyhodné cíle, *moudrost* poté stanoví pro tyto cíle dostatečné prostředky, a nakonec *moc* přináší rozhodnutí k účinkům způsobu, které jsou jisté a neomylné.¹⁰³

Podle Komenského existují tři druhy bytí věcí, *mentální, verbální a reálné (ens mentale, verbale, reale)*. *Mentální* jsoucná existují v lidské mysli, když o nich v mysli člověk přemýšlí a tvoří jejich pojmy, dále jsou jakožto *verbální* jsoucná zároveň obsažena ve slovech, když se o těchto věcech rozpráví. Je však ještě žádoucí, aby existovaly věci *reálně*, tedy *samy o sobě*, mimo mysl a řeč. Tudíž je tu další trojice, a sice tři způsoby existence věcí v *pojmu* (v mysli), v *řeči* (našeho stvoření) a ve *věci*. Budou se dělit tedy na *myšlenky* čili *pojmy, slova* a *věci*.¹⁰⁴

Podle Komenského má každá věc svou vlastní ideu možného, totiž moci vzniknout. Toto vznikání doprovází další věci, jako například účely, prostředky, podmínky, pohyb atd., nicméně věc stále musí vytrvat v tom, čím má z určení být. To je její *přirozenost*. Tato *přirozenost* slouží právě jako již zmíněná pečeť, která je do dané věci vtištěná, tedy idea té věci. Tu se nikdo neodvážá nijak porušit, ani ona sama od své přirozenosti sebe opustit.¹⁰⁵ K této pečetě také Komenský vyzývá: „Tedy celé naše bytí a celá soustava bytí se všemi svými částmi, obsažená v naší mysli, ať je pečetí naší věčnosti, jež se obtiskne do všech i jednotlivých věcí námi stvořených, takže i ta nejnížší jsoucná, nejbližší nicotě, budou mít tolik, kolik i ta nejvyšší, co jsou nejbliže Božskosti, a to tím způsobem, jakým každý počátek v sobě může obsahovat a obvykle obsahuje vzor svého díla.“¹⁰⁶ Takto je na místě vtiskování věčné pečetě všemu.

Pokud svět upadne do chaosu, musí se zpět přiblížit k harmonii principů, k tomu slouží užitek světa pravzorového. Komenský „zastával totiž názor, že prvotní příčinou všech nedostatků, přebujelostí, zmatků a omylů je to, že pozornost není zaměřena na ideje.“¹⁰⁷ Takto se lidé opět přiblíží k jasnějšímu pochopení Boha, pomocí světla mysli. Bůh je nejvyšší a nejdokonalejší jsoucná, převyšující náš pojem. Chápu-li lidé ideje věcí, tím jasněji uvidí

¹⁰² Srov. tamtéž, s. 653.

¹⁰³ Srov. tamtéž, s. 657.

¹⁰⁴ Srov. tamtéž, s. 661.

¹⁰⁵ Srov. tamtéž, s. 681 – 693.

¹⁰⁶ Tamtéž, s. 699.

¹⁰⁷ SCHIFFEROVÁ, Věra – BALÍK, Vojtěch, *Trinitární pansofická metafyzika Jana Amose Komenského*, cit. vyd., s. 23 – 24.

světlo, které jim pomůže lépe všechno vidět, pochopit a v přicházející temnotě osvětlit.¹⁰⁸ Zároveň každý nesoulad, podle Komenského, vychází z nedostatku souladu, tedy z nedostatku harmonie nebo odloučením od původní jednoty, tudíž chaos či protiklad bez této jednoty nemůže vzniknout.¹⁰⁹

Pansofické světy mají novoplatónský základ, zde opět Patočka spatřuje podobu s Campanellou (i když se pojetí světů u obou myslitelů odlišuje), který má však tyto světy pouze sestupné. U Campanelly nemají tyto světy společnou stavbu, každý jednotlivý svět má svou vlastní substanciální stavbu, přičemž každá další složka je odkázána na tu předešlou a zároveň doplňuje předcházející stupně. Namísto toho u Komenského je důležitá právě shodnost struktury. Každý z pansofických světů je uzavřený, ačkoli je celkem, který opakuje společnou základní strukturu, má stále svou osobitost. Komenský neuvádí jen světy sestupné, součástí jeho rozvrhu pansofických světů je také vzestup. Tento vzestup představuje přibližování se k původu, ale zároveň i vzdalování od východiska, proto je stále z určitého pohledu „sestupem“. Také se každý z dalších světů řídí podle toho předchozího, zrekapituluje jej, a poté napodobí, po této stránce je jím substanciálně podmíněn. Nicméně stejně tak poskytuje tomu předchozímu světu význam, který by bez něj neměl a přivádí jej znovu k počátku. Pansofické světy u Komenského je univerzální realizace plánu, který se řídí podle daných základů a principů *mundus possibilis*, díky toho pak může tvořit jednotný systematický celek. Struktura každého světa musí nutně obsahovat svůj princip, svůj počátek, svůj střed, svůj konec, své substance, akcidenty i defekty, své kombinace a konglobace. Vše, co člověk může poznat v tomto možném světě, jsou, v této práci tak důležité, *ideje*, díky kterým tak člověk může zkoumat veškeré další věci, které se dějí v ostatních světech a zároveň rozpoznávat, jsou-li pravdivé a dobré.¹¹⁰

4.2 Defekty věcí, úpadky věcí a monstra

Každé jsoucno, které jest, existuje podle své ideje, a tak v takovém jsoucnu musí vzniknou jisté vědění, a z toho vyplývající vůle k vlastní realizaci, poté musí najít v sobě pohyb a uchopení *sebe sama samého*, toto pak zapříčiní sblížení vlastní esence se svým obrazem, tedy

¹⁰⁸ Srov. KOMENSKÝ, Jan Amos, *Svět pravzorový*, kap. III, cit. vyd., s. 717 – 719.

¹⁰⁹ Srov. PATOČKA, Jan, *Prodromus*, cit. vyd., s. 255.

¹¹⁰ Srov. PATOČKA, Jan, *Koncepce pěti světů u Campanelly a sedmi reálních světů u Komenského*. In: *týž, Komeniologické studie III*, cit. vyd., s. 587.

idejí, a z toho pak vznikne láska a uspokojení v sobě samotném jsoucnu, což přináší věčnou radost.¹¹¹

Co se děje s věcmi, kterým se takto nedostává své ideji? Může se stát, že na některé věci působí příliš síla jiných věcí a ty jej pak poškozují a ničí, a pak vznikají *defekty* věcí. To je způsobeno tím, že jsoucno není ve shodě se svou ideou. Tyto defekty se vyskytují ve stvořených věcech, nikoli v těch vzorových, ty jsou vždy správné a v dokonalém stavu. Když se tato jsoucna příliš odchýlí od své ideje, docílí tím smíšení světla a tmy a bytí a ne-bytí. Tyto defekty vzniknou ve věci ze své vlastní slabosti, jež je potomkem nicoty. Jsou tři druhy defektů: 1) ty, které ještě nedosáhly dokonalosti, nazývající se *nezralost*, 2) ty, které ještě nedosáhly dokonalosti úplně, nazývající se *slabost*, *zdání bez skutečnosti* a 3) ty, které dokonalosti nějakým způsobem dosáhly, ale zase ji ztratily, nazývající se *privace*. Tak jsou dány přesně hranice, podle kterých defekty existují a dále se tyto hranice neposunují.¹¹²

Když některé ze jsoucen bude defekty deformované takovým způsobem, že přijde o řád, užitek a lásku k sobě docela a naprosto, bude se muset nazvat *zkažením*, *upadnutím* do něčeho jiného, *monstrem*. Kterémukoliv jsoucnu, které jest, se to může stát, podle míry jeho upadnutí. V případě, že jsou stanovené meze *bytí* jsoucna dodržovány, je čisté, bez nedostatku a neporušitelné, naproti tomu to jsoucno, které spočívá v bytí a ne-bytí může něco postrádat a být pokaženo. Protože takovým způsobem však nic nezanikne, musí se nutně přetvořit do něčeho jiného.¹¹³

¹¹¹ Srov. KOMENSKÝ, Jan Amos, *Svět pravzorový*, kap. II, cit. vyd., s. 643 – 645.

¹¹² Srov. tamtéž, kap III, s. 667.

¹¹³ Srov. tamtéž, s. 669.

Závěr

Cílem práce bylo ukázat, jak Komenský pojímá termín „idea“. Jak jsme měli tu možnost vidět, Komenský jako filosof a theolog vytvořil svůj vlastní široký koncept metafyziky. V předložené práci jsem ukázala, jaký význam má v jeho metafyzickém rozvrhu pojem ideje.

Práce se opírá o komeniologické texty Jana Patočky. V návaznosti na Patočku předložená práce poukazuje i na rozdíly mezi Komenského pojetím a pojetím jiných myslitelů, kterými se Komenský inspiroval.

Práce nejprve z hlediska pojmu idea analyzuje spis *Pansophiae praeludium*, v němž Komenský poprvé představil koncept veškerenstva inspirovaný křesťanským novoplatonismem. Důležité tu jsou myšlenky všeobecné analogie a harmonie. Komenský poukazuje na situaci pádu, ve které se lidstvo ocitlo, a předkládá východisko, v němž jsou pojmy „idea“ a „harmonie“ velmi významné. Předkládá, kde tyto ideje může člověk hledat: ve třech Božích knihách, jimiž jsou Písmo, příroda a umění. Ukazuje, jakým způsobem je lze v těchto třech vrstvách poznávat.

Jeho metafyzika se postupně stává vědou o idejích, apriorní naukou, jejímž předmětem je lidská mysl. Komenský má zato, že člověk může ideje vyčíst ze své vlastní mysli. Ideje nejsou ničím subjektivním, jelikož je do mysli vložil Bůh, nejsou lidským výtvořem, jsou to principy od Boha. V předložené práci je pojem „idea“ analyzován v metafyzických světech Pansofie Obecné porady, jimž jsou Svět možný a Svět pravzorový, s oporou v komentované latinsko-českém vydání v souboru Jan Amos Komenský, Spisy o první filosofii.

Pozornost je zaměřena také k pojmům „defekty“ a „monstra“, které Komenský vysvětluje pomocí pojmu „idea“. Defekty podle něho vznikají tím, že jsoucno není ve shodě se svou ideou. Komenský však dále nerozepisuje, zda je možnost u těchto defektů věcí a monster nějakým způsobem navrácení se do přirozeného stavu, pomocí jejich vlastních idejí. Může nějaký defekt nabýt opět shody s idejí, podle které byl stvořen, nebo měl být stvořen a opět se s ní ztotožnit, a tak najít svou původní přirozenost? Komenský vychází z myšlenky, že touha po poznávání světa, je člověku dána vzorem od Boha, a tedy nemůže být nikdy planá nebo zbytečná. Dává lidstvu naději na nápravu, ba dokonce nutnost, jelikož bez člověka není náprava možná a podává tedy „pomocnou ruku“. Člověk je tedy tím hlavním pohybem, který může naplnit smysl všehomíra. Bůh je východiskem a cílem celého tohoto pohybu.

Komenský konfrontuje dva pohledy na stav světa, mluví totiž o původní kráse a jednotě, jejichž základem jsou ideje, díky kterým je stvořený svět dokonalý a spořádaný, a na druhé straně poukazuje na porušenost této spořádanosti a slabost, která porušuje vše stvořené. To začne člověka připravovat na setkání s Bohem, protože je člověk jeho obrazem, a tak je povinen na tyto věci dbát a přivádět svět i vše stvořené do souladu a harmonie. Komenský tak jistě počítá i s jakousi vidinou bytí po smrti, a právě to, že je lidský život omezen hranicemi smrti, je pro člověka zároveň smyslem snažit se ve světě žít podle universální moudrosti, ba dokonce požadavkem, aby se tímto řídil.

Předložená diplomová práce dospěla k celkovému závěru, že pojem „idea“ má u Komenského význam nejen teoretický, nýbrž i praktický, neboť tento pojem je velmi důležitý i pro jeho program universální nápravy „lidských věcí“, jenž je nejsoustavněji a nejpodrobněji vypracován v jeho *opus grande*, v heptalogii *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica*. To je ostatně v souladu s hypotézou této práce, že totiž Komenského metafyzické pokusy mají u našeho myslitele významné emendační implikace a že jim lze porozumět pouze v tomto emendačním kontextu, jehož jsou integrální součástí.

Seznam literatury

1) Primární literatura

Komenský, Jan Amos, *Conatuum pansophicorum dilucidatio*. Eds. J. Nováková – S. Sousedík. In: *Dílo Jana Amose Komenského = Johannis Amos Comenii Opera omnia*. Sv. 15/II. Praha: Academia 1989, s. 55–79.

Komenský, Jan Amos, *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica*. Vol. I–II. Eds. J. Červenka – V. T. Miškovská-Kozáková et al. Pragae: Academia 1966.

Komenský, Jan Amos, *Janua rerum (1681)*. In: Týž, *Spisy o první filosofii*. Eds. V. Balík – V. Schifferová. Praha: OIKOYMENH 2017, s. 197 – 447. *Knihovna novověké tradice a současnosti*, sv. 66. ISBN 978-80-7298-204-2.

Komenský, Jan Amos, *Mundus archetypus*. In: Týž, *Spisy o první filosofii*. Eds. V. Balík – V. Schifferová. Praha: OIKOYMENH 2017, s. 569 – 720. *Knihovna novověké tradice a současnosti*, sv. 66. ISBN 978-80-7298-204-2.

Komenský, Jan Amos, *Mundus possibilis*. In: Týž, *Spisy o první filosofii*. Eds. V. Balík – V. Schifferová. Praha: OIKOYMENH 2017, s. 449 – 567. *Knihovna novověké tradice a současnosti*, sv. 66. ISBN 978-80-7298-204-2.

KOMENSKÝ, Jan Amos, *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. Sv. I. Vyd. a přel. kol. Praha: Svoboda 1992. ISBN 80-205-0226-2.

KOMENSKÝ, J. A. *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. Sv. II. Vyd. a přel. kol. Praha: Svoboda 1992. ISBN 80-205-0227-0.

KOMENSKÝ, J. A. *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. Sv. III. Vyd. a přel. kol. Praha: Svoboda, 1992. ISBN 80-205-0228-9.

Komenský, Jan Amos, *Objasnění pansofických pokusů*. Přel. M. Klosová. In: Týž, *Předehra pansofie. Objasnění pansofických pokusů*. Ed. M. Klosová. Praha: Academia 2010, s. 117 – 155. *Edice Europa*, sv. 23. ISBN 978-80-200-1862-5.

Komenský, Jan Amos, *Pansophiae praeludium*. Eds. J. Nováková – S. Sousedík. In: *Dílo Jana Amose Komenského = Johannis Amos Comenii Opera omnia*. Sv. 15/II. Praha: Academia 1989, s. 11–53.

Komenský, Jan Amos, *Předehra pansofie*. Přel. M. Klosová. In: Týž, *Předehra pansofie. Objasnění pansofických pokusů*. Ed. M. Klosová. Praha: Academia 2010, s. 31 – 111. Edice Europa, sv. 23. ISBN 978-80-200-1862-5.

Komenský, Jan Amos, *Svět možný*. Přel. V. Balík – V. Schifferová. In: Týž, *Spisy o první filosofii*. Eds. V. Balík – V. Schifferová. Praha: OIKOYMENH 2017, s. 449 – 567. Knihovna novověké tradice a současnosti, sv. 66. ISBN 978-80-7298-204-2.

Komenský, Jan Amos, *Svět pravzorový*. Přel. V. Balík – V. Schifferová. In: Týž, *Spisy o první filosofii*. Eds. V. Balík – V. Schifferová. Praha: OIKOYMENH 2017, s. 569 – 720. Knihovna novověké tradice a současnosti, sv. 66. ISBN 978-80-7298-204-2.

von Kues, Nikolaus, *De beryllo*. In: týž, *Philosophisch-theologische Schriften*. Bd. III. Ed. L. Gabriel, Wien: Verlag Herder 1967.

2) Sekundární literatura

Patočka, Jan, *Komeniologické studie. Soubor textů o J. A. Komenském*. První díl. Texty publikované v letech 1941 – 1958. Ed. V. Schifferová. Praha: OIKOYMENH 1997. Sebrané spisy Jana Patočky, sv. 9. ISBN 80-86005-52-6

Patočka, Jan, *Komeniologické studie. Soubor textů o J. A. Komenském*. Druhý díl. Texty publikované v letech 1959 – 1977. Ed. V. Schifferová. Praha: OIKOYMENH 1998. Sebrané spisy Jana Patočky, sv. 10. ISBN 80-86005-03-4.

Patočka, Jan, *Komeniologické studie. Soubor textů o J. A. Komenském*. Třetí díl. Nepublikované texty. Ed. V. Schifferová. Praha: OIKOYMENH – FILOSOFIA 2003. Sebrané spisy Jana Patočky, sv. 11. ISBN 80-7298-079-3 (OIKOYMENH, Praha). ISBN 80-7007-179-6 (FILOSOFIA, Praha).

Schifferová, Věra – Balík, Vojtěch, *Trinitární pansofická metafyzika Jana Amose Komenského*. In: Komenský, Jan Amos, *Spisy o první filosofii*. Eds. V. Balík – V. Schifferová. Praha:

OIKOYMENH 2017, s. 7 – 32. Knihovna novověké tradice a současnosti, sv. 66. ISBN 978-80-7298-204-2.